

Думки українських аграріїв про їх потреби та перешкоди для впровадження екопрактик та євроінтеграції

Результати соціологічного дослідження проведеного серед представників
малого та середнього сільгосп підприємництва влітку 2023 року

Автори:

Анна Даниляк, ad@ecoaction.org.ua
Катерина Зверєва, zvereva.pr@gmail.com
Марія Белкіна, md@ecoaction.org.ua

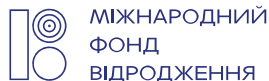
Редактор: Мирослава Косар

Дизайн: Влада Мельничук

Центр екологічних ініціатив «Екодія» висловлює щирю подяку фермерам та фермеркам, які взяли участь у цьому дослідженні, колективу інтерв'юерів агромедіа-агенції Sapienza, а також донорам. Завдяки їм це дослідження стало можливим.

Це видання дослідження виготовлено в межах Ініціативи з розвитку екологічної політики й адвокації в Україні, що здійснюється Міжнародним фондом "Відродження" за фінансової підтримки Швеції. Думки, висновки чи рекомендації належать авторкам цього видання і не обов'язково відображають погляди Уряду Швеції. Відповідальність за зміст публікації несуть виключно ГО Екодія та агромедіа-агенції Sapienza.

Цей документ дозволяється копіювати з некомерційною ціллю без спеціального дозволу Центру екологічних ініціатив "Екодія", однак посилання на джерело інформації є обов'язковим.

Думки українських аграріїв про їх потреби та перешкоди для впровадження еко-практик та євроінтеграції. Результати соціологічного дослідження проведеного серед представників малого та середнього сільгосп підприємництва влітку 2023 року / Даниляк А.О., Зверєва К.О., Белкіна М.А. – Київ: ГО "Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2023. – 36 с.

Розповсюджується безкоштовно.

ЗМІСТ

Вступ. Цільова аудиторія та методи дослідження	4
01 Оцінка аграріями свого впливу на довкілля та впливу довкілля на їхню діяльність	6
1.1. Вплив сільгоспдіяльності на довкілля. Оцінка фермерів	6
1.2. Вплив довкілля на сільське господарство. Оцінка фермерів	9
02 Знання українських фермерів про екопрактики	11
2.1. Уявлення фермерів про екопрактики, застосування та пріоритетність у їхній діяльності	11
2.2. Екопрактики, які українські фермери хотіли б впроваджувати у сільському господарстві	13
03 Потреби для сталого відновлення	21
3.1. Вплив військових дій на сільське господарство	21
3.2. Які бар'єри для відновлення й розвитку вбачає українське фермерство	25
3.3. Готовність фермерів інвестувати у екологічні ініціативи для своїх господарств	26
04 Українські аграрії в ЄС: можливості та застереження	29
4.1. Очікування від європейського ринку та політики	31
4.2. Уявлення про вимоги ЄС та готовність їх впроваджувати	33
4.3. Потреби фермерів на шляху зближення з ЄС	35
Висновки	37

ВСТУП. ЦІЛЬОВА АУДИТОРІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відновлення України невід’ємно пов’язано із євроінтеграцією нашої країни, побудовою нової, зеленої моделі економіки. Сільське господарство України займає особливе місце в структурі національної економіки та, вірогідно, збереже рушійну позицію у процесі відбудови країни. Застосовуючи принцип «відбудувати краще, ніж було», аграрний розвиток має базуватись не лише на зростанні виробництва, а й забезпеченні довгострокової сталості сектору й країни на шляху до членства у Європейському Союзі.

Подібні пріоритети для середньо- та довгострокових цілей відбудови також згадані в **Оцінці Світового банку** щодо завданої війною шкоди та потреб для відновлення: стимулювання екологічної та соціальної сталості продовольчих систем в Україні відповідно до Європейського зеленого курсу; забезпечення клімат орієнтованого відновлення; допомога фермерам у розумному використанні коштів, виділених на підготовку до вступу в ЄС, й інтеграції аграрного сектору України в систему ЄС.

Наше дослідження передбачає з’ясування потреб та бар’єрів для українських фермерів на шляху до екологізації свого виробництва, а також, які на їхню думку, наявні потреби для переходу на екологічно сталі практики в межах євроінтеграції.

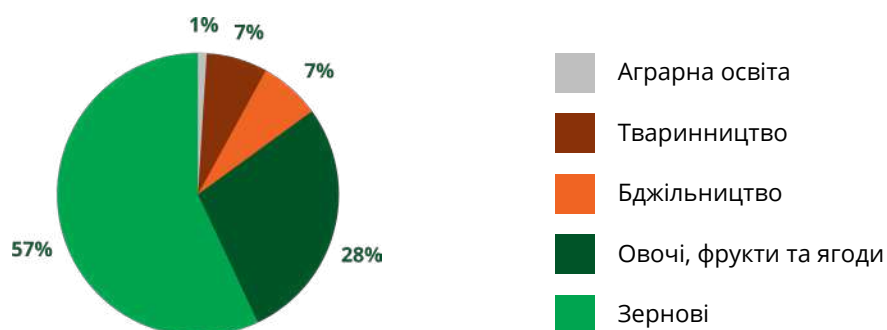
Екологічно сталі практики для сільського господарства дозволяють зменшувати, або ж попереджати шкоду для довкілля в процесі сільгоспвиробництва, зберігати та покращувати властивості компонентів природи (ґрунтів, води, повітря, флори та фауни), адаптуватися до проявів зміни клімату і, водночас, забезпечувати достатній врожай, дохід фермерам та якість життя у сільській місцевості.

Цільовою аудорією для дослідження стали дрібні та середні агровиробники, адже вони найбільш вразливі до проявів кліматичної кризи з одного боку, та більш гнучкими в запровадженні нових підходів та практик у своїх господарствах. Дрібні, середні сільгоспприємства є основою життєздатної економіки сільських громад, продовольчої безпеки на національному рівні, а також є важливими з огляду на інтеграцію української агропродовольчої системи до системи ЄС.

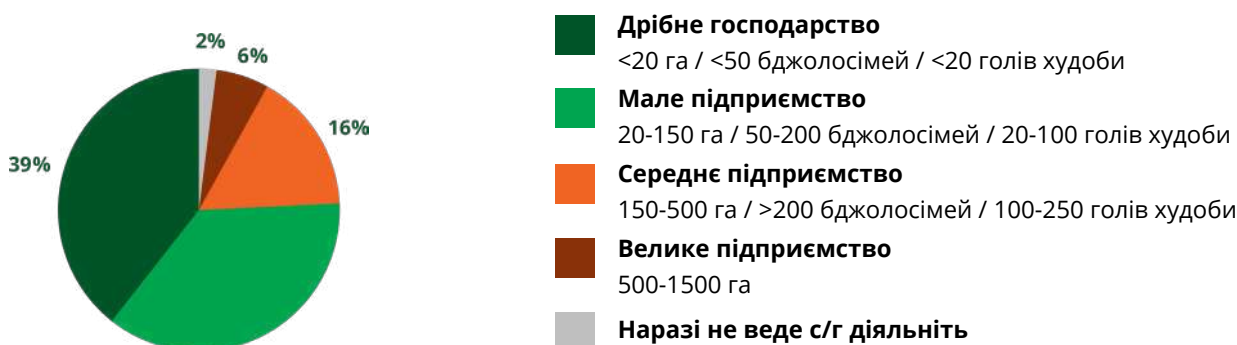
Для дослідження був використаний як **основний якісний метод опитування - глибокі інтерв’ю**, як такий що дозволяє виявити існуючі наративи та краще розкрити ставлення представників цільової аудиторії до досліджуваних питань. **Додатково** був застосований кількісний метод опитування — **онлайн-анкетування**, можливого виявлення тенденцій та закономірностей. Однак щодо бодай частини досліджуваних питань онлайн-анкети, вірогідно має місце похибка. Посилання на онлайн-анкету поширювалось через спеціалізовані аграрні медіа, тематичні розсилки та таргетинг у соціальних мережах, та врешті переходили за посиланням ті аграрії, що так чи інак цікавляться екологічною тематикою. Відтак фермери для яких ці питання не є цікавими найвірогідніше мало брали участь в анкетуванні. У глибоких же інтерв’ю взяли участь фермери різного ступеню зацікавленості і скепсису до об’єкту дослідження.

У глибинних інтерв'ю взяли участь 20 фермерів, що займаються рослинництвом, вирощуванням фруктів, ягід та овочів, тваринництвом, або ж мають комбіновані господарства. Найменші господарства, власники яких дали інтерв'ю: 2,5га (овочівництво), 6 корів, 50 кіз (тваринницька ферма). Найбільші: ~6000га (зернові), та 1000 голів ВРХ відповідно. Географічно фермери з наступних областей України взяли участь у глибинних інтерв'ю: Вінницька, Житомирська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Черкаська.

Онлайн-анкетування охопило більшу кількість респондентів — **100 учасників**, та має ширшу географію: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька та Черкаська області. Розмір господарств, власники чи робітники яких взяли участь в онлайн-анкетуванні варіювався від 0,5 га до 1500 га у рослинництві; та від 20 бджолосімей до 80 свиней у тваринництві. Детальніше спеціалізація та розмір господарств опитаних кількісним методом наведена на графіках 1 та 2.

Графік 1. Спеціалізація фермерів, які взяли участь в онлайн-анкетуванні

Графік 2. Розмір господарства респондентів, які взяли участь у онлайн-анкетуванні

Учасникам як глибинних інтерв'ю, так і онлайн-анкетування поставили запитання, що стосувались чотирьох напрямів:

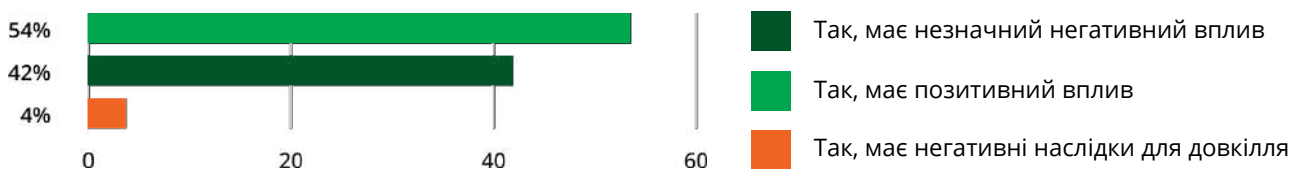
- 1) вплив сільгоспдіяльності на стан довкілля та вплив стану довкілля на сільгосп виробництво;
- 2) розуміння екологічних практик для сільського господарства, їх пріоритетність для аграріїв;
- 3) визначення потреб для сталої відбудови агросектору;
- 4) ставлення українських фермерів до євроінтеграції.

Обидвом групам респондентів поставили схожі запитання. У глибинних інтерв'ю поставили питання відкритого типу та уточнювальні запитання, а для онлайн-анкети більшість питань містила варіанти відповідей.

1. ОЦІНКА АГРАРІЯМИ СВОГО ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ ТА ВПЛИВУ ДОВКІЛЛЯ НА ЇХНЮ ДІЯЛЬНІСТЬ

1.1. Вплив сільгоспдіяльності на довкілля. Оцінка фермерів

Майже половина респондентів, які заповнили онлайн-анкету зазначили, що їхня діяльність має незначний негативний вплив. 4 респонденти зазначили, що їхня діяльність має негативні наслідки для довкілля. 42% фермерів, які заповнили анкети, що переважно займаються вирощуванням овочів, фруктів та ягід, а також бджільництвом. Вони вважають, що їхня діяльність не шкодить довкіллю.

Графік 3. Оцінка впливу власної сільгоспдіяльності на довкілля, онлайн-анкетування

Більшість фермерів, з якими було проведено глибинні інтерв'ю, зазначили, що агровиробництво негативно впливає на стан довкілля. Серед основних причин назвали: застосування хімії, розорювання степів, осушення боліт, неналежне поводження з відходами, а також інтенсивний обробіток ґрунту, внаслідок якого відбувається деградація ґрунтів.

«Усвідомлюю, що бджілки, ми самі, наші діти отримуємо шкоду від нашої ж діяльності, дихаємо цим всім. Зменшити не вдається, ми не перейшли ні на які препарати для виробництва які б зменшували вплив. Працюємо за стандартною схемою, яка забруднює і повітря і воду. Водночас ми відмовились від генеричних препаратів, які завозять із Китаю. Працюємо з оригінальним, які дозволені в Європі».

Фермер 7, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1 679 га., поголів'я: 1000 гол. (314 дійних корів)

Поводження з відходами, агрохімікатами та пестицидами

Фермери зазначають, що проблема утилізації відходів завдає негативного впливу на довкілля. До забруднювачів довкілля значною мірою належать ті тваринницькі комплекси та птахофабрики, які, нарощуючи власні темпи виробництва та зіткнувшись із проблемами утилізації відходів, безконтрольно у великій кількості вносять їх на прилеглі до виробничих потужностей території.

«Якщо багато використовують усяких добрив та хімії, то це не завжди добре. Бо, наприклад, є у нас в громаді пасічники, які регулярно скаржаться, що бджоли гинули. Проте зараз регулярно повідомляють, коли будуть проходити обробки, щоб фермери могли уникнути трагедій. Ми ж теж пасемося поруч із полями. Тож намагаємося бути обережними, щоб шкідливі речовини не потрапляли спершу до тварини, а потім у молоко. Думаю, вітчизняні фермери знаються на темі екопрактик поверхово. Не дуже у це заглиблюються, бо працюють із ранку до ночі. Мало часу на те, щоб відкривати для себе цю тему. Великі фермери теж не дуже слідкують за цим питанням. Якийсь рік я вигулювала корів і сама бачила, що поруч із полем викидають ємності від хімічних добрив. Хтось обробляв і викинув. А самі власники господарств часто це не перевіряють».

Фермер 2, Запорізька обл., спеціалізація: тваринництво; поголів'я: 6 дійних корів, 50 кіз

«Поряд тут працює агрохолдинг. Бачу їхню процедуру [...] порушують норми і технології. Вони не можуть встигнути, щоб все вчасно обробити. Якщо вони селітру кидають, частина зайшла в норму «під дощ» — дощ пішов – її затягло під землю. А частина – зійшло сонце, і вона просто випаровується. Так само крощення. Починають крощити, коли їх вже починає «прижимати». Якщо відмовитись від мінеральних добрив, бо воно свою частку в повітря вносить, можна позитивно впливати. Але тоді будуть менші врожаї в людей. Я вважаю так: най буде менший врожай, але економно і спокійно».

Фермер 4, Львівська обл., спеціалізація: зернові, соя та інші культури; площа: 17 Га

«Холдинги завдають шкоди, бо з рідка, з сої оприскувачі не сходять. В мене сорок гектарів — органіку вношу, сидератами займаюсь. Стараюсь до мінімуму звести внесення гербіцидів. Ми до мінімуму зводимо «хімію», бо вона дорога. Ми зібрали зернові і посіяли сидерат, заорали на осінь. Немає так шкоди екології. А великі підприємства-«монстри», які мають десять-двадцять тисяч гектарів землі та по п'ять механізаторів і машини «Джон Діри», то — вони завдають».

Фермер 5, Рівненська обл., спеціалізація: рослинництво, площа: 300 га; молочне і молочно-м'ясне скотарство: 400 голів

Природні території vs сільгосп угіддя

«Агробізнес негативно впливає на стан довкілля внаслідок застосування хімічних препаратів. Не менш важливу роль відіграє розширення посівних площ через розорювання природних територій, зокрема лук, косогір, боліт тощо. Україна і так розорана, як ніхто в світі. І оце розорення продовжується. Солонці, піски піднімають, болота розорюють і це просто якась катастрофа. І це все законно. Держава та екологи дають документи. Потім приходять весна, і приходять розливи, як ви бачили в цьому році. І вся ця хімія, це все, воно йде в болото. Повністю знищена екосистема, відкриті піски, відкриті солончаки, знищені там багаторічні рослини, все те різноманіття просто вбивається. Це страшно. Є ще і третя причина негативного впливу на довкілля – це інтенсивний обробіток ґрунту і поглиблення орного шару ґрунту. Це пришвидшує мінералізацію гумусу ґрунту, тож рівень гумусу в українських ґрунтах на чорноземах різко падає».

Фермер 15, Полтавська обл., спеціалізація: зернові та овочі; площа: майже 1000 га

Викиди парникових газів та зміна клімату

«Мінеральні добрива дають свій ефект. [...] Ми працюємо не перший рік на інтенсивних технологіях використання великої кількості мінеральних добрив. Відповідно, вивільнення парникових газів в атмосферу. Сільське господарство має одне з негативних передових місць у цьому напрямку. Тому сільське господарство треба зводити до використання таких технологій, які навпаки акумулювали б вуглець, і не давали можливості вивільнитися великій кількості парникових газів в атмосферу».

Фермер 3, Вінницька обл., спеціалізація: зернові, свинарство, овочівництво; площа: 500 га

Дрібні, великі агровиробники та інші індустрії: хто більш негативно впливає на довкілля?

Частина респондентів висловлювались, що агрохолдинги порушують технології обробітку землі та шкодять стану довкілля. Водночас інша частина вважає: негативний вплив мають всі, навіть органічні ферми, тож вплив сільського господарства на довкілля не такий критичний, як вплив інших галузей економіки. Відтак фермери мають сумніви щодо важливості впровадження кращих екологічних практик у своїй роботі.

«На 90% ми не мінімізуємо негативний вплив. Ми не стараємось це робити. Чи можливо це робити? Так, можливо. У галузі сільського господарства цей вплив не такий критичний. Я можу мінімізувати вплив пестицидів, але в результаті – це буде менша урожайність, тож і менша рентабельність. Бо якісніша продукція, органічна та екологічна мала би компенсуватися вищою ціною, але нині такої тенденції немає. Відповідно, чи можу я це робити? Так. Чи зараз роблю? Ні».

Фермер 8, Київська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво; площа: 1000 га, поголів'я: 200 дійного

Частина респондентів пов'язують питання сертифікації виробництва та власності землі із відповідальністю сільгоспвиробників.

«Якщо взяти пересічного фермера, який працює на своїй землі, не орендованій, він відповідально ставиться до неї. Він не буде її губити».

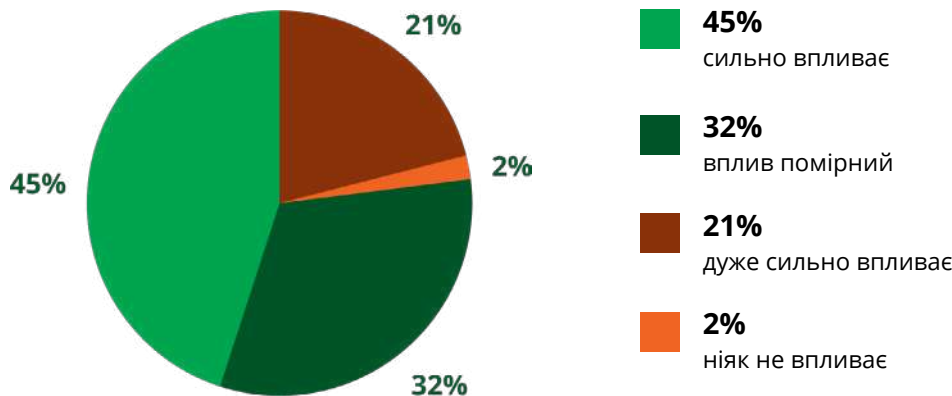
Фермер 10, Київська обл., спеціалізація: зернові та овочі; площа: 15 Га

«Ми ж не вороги нашому підприємству, тому робимо сівозміни, вирощуємо зернобобові. Сої у нас понад 40%, адже, як ви знаєте, вона допомагає в ґрунті накопичувати азот. Ми сертифіковані, а до сертифікації вимоги дуже суворі, тому навряд чи ми якось екології шкодимо».

Фермер 11, Чернігівська обл., спеціалізація: зернові, олійні, зернобобові; площа: 6000 га

1.2. Вплив довкілля на сільське господарство. Оцінка фермерів

Майже всі респонденти онлайн-анкетування зазначили, що їхня сфера діяльності залежить від стану довкілля.

Графік 4. Оцінка фермерами впливу стану довкілля на сільське господарство, онлайн-анкетування

Результати, отримані методом глибинних інтерв'ю підтверджують, що українські фермери вбачають сильний вплив стану довкілля на їх виробництво. Зокрема внаслідок кліматичних змін та непередбачуваність погодних умов з року в рік все складніше планувати строки посівних робіт. Люди стикаються не лише з проблемою браку вологи, а й з її надлишком. Саме тому є втрати врожаю, тож і доходи фермерів знижуються.

«Якщо ще 20 років тому Полтавська область перебувала у зоні достатнього зволоження, кількість опадів дозволяла вирощувати кукурудзу на рівні 10–12 тонн то на сьогодні велика частина нашого регіону вже перебуває у зоні ризикового землеробства. Кількість опадів зараз у два рази менша, ніж 20–30 років тому. Це говорить лише про негативні зміни. Тож нам приходится змінювати культури. Якщо говорити у межах країни, то ще 10-20 років тому мало хто задумувався про зрошення, полив. [...] До речі, ці осінь і весна були зовсім іншими. Надзвичайно велика кількість опадів – це аномалії. Це затримало посівну у деяких регіонах на два-три тижні. Ми особисто затрималися із посівом пшениці майже на місяць. Багато хто її взагалі не посіяв. Це все зміни в кліматі, які спричинює, зокрема і наша діяльність, розораність боліт, ярів, пагорбів)».

Фермер 1, Полтавська обл., спеціалізація: зернові, зернобобові, олійні; площа: 500 га

«Як колись казали: немає зими — нема літа. Тепер зими майже нема, тільки осінь і весна надворі. Літа якщо і є, — то 2 тижні. Цього року весна була бідова. Тяжка. Пізно посадили. Лише тепер починається посівна. Як то кажуть: жаб не могли з поля вигнати. Їхав трактор на поле – втопився. Їхали на поле доставати. А влітку я думаю, що мій врожай згорить. Ще два дні бракувало — і все, але пішов дощик».

Фермер 4, Львівська обл., спеціалізація: зернові, соя та інші культури; площа: 17 Га

«Цього року у нас немає дощів. В такі роки ми не можемо посіяти озиму пшеницю, бо немає вологи. Посіяли вдвічі менше, ніж планували. Це основна проблема нині – вологість».

Фермер 11, Чернігівська обл., спеціалізація: зернові, олійні, зернобобові; площа: 6000 га

«У цьому році не було, за три місяці жодного дощу. Посіви в катастрофічному стані. Соняшник – більш-менш, пшениця та озимі – теж нормально, але ми вже урожаїв тих, не отримуємо. А кукурудзи на силос і зерно взагалі не буде і ми вже не знаємо, чим доведеться годувати тварин. У нашій області ми не пристосовані до зрошувальних систем, поливів, бо можуть бути роки, коли нас просто заливає, або навпаки. [...] Вже спостерігається тенденція, що посіви озимих і ярих культур зміщуються, адже там тепліше, там холодніше. Вже не такі терміни посівів, як десять років тому».

Фермер 16, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво; площа: 1000 га., загальне поголів'я: 900 гол. (молочне і м'ясне)

Фермери зазначають, що внаслідок зміни клімату потрібні додаткові інвестиції, однак не всі мають змогу залучити додаткові кошти. Також деякі респонденти, говорячи про зменшення кількості, вологи зазначали, що несвідоме використання природних ресурсів впливає не менш негативно, ніж зміна клімату. Якщо деякі фермери використовують нелегальні недозволені свердловини, то зменшують кількість доступної води й вологи для всіх.

«Ми застосовуємо в своїй компанії системи крапельного зрошення. Вони сильно нівелюють проблеми з урожаєм внаслідок посухи, яка нині на Вінниччині є основною проблемою для агровиробництва. Ми вже 5 років працюємо з системами зрошеннями, але аграрії зараз активно почали звертати на те увагу. Насправді ситуація інша – спецводокористування, яке бралось п'ять років тому, і воно нікому не було потрібне, вже роздане. Є певні об'єми води, які можна споживати, і більше дозволів влада не може видати. Тому всім вони не дістануться. Багато хто жаліється на посуху, але ніхто не хоче взяти скласти нормальний план і інвестувати чотири-п'ять тис. доларів на гектар на зрошення. Так, я розумію, що це дорого і довго окупається. Така хаотична діяльність не дає нормально розвиватись».

Фермер 3, Вінницька обл., спеціалізація: зернові, свинарство, овочівництво; площа: 500 га

«Основний вплив — кількість вологи. За останні десять років вона зменшилась. Це не тільки зміна клімату, бо якщо взяти до уваги ті ділянки, які потребують використання свердловин, які мають свої обмеження щодо глибини і заборонені законодавчо, але більшість підприємств цього не дотримуються і майже кожне підприємство і виробництво має цю «недозволену свердловину», то ми не можемо все скидати на вплив клімату, бо ми насамперед не дотримуємось елементарних правил збереження вологи».

Фермер 8, Київська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво; площа: 1000 га, поголів'я: 200 дійного

2. ЗНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ФЕРМЕРІВ ПРО ЕКОПРАКТИКИ

2.1. Уявлення фермерів про екопрактики, їхнє застосування та пріоритетність в їхній діяльності

Більшість фермерів опитаних методом глибинних інтерв'ю зазначила, що не зовсім розуміє, що таке екопрактики у агробізнесі. Більшість фермерів пов'язують екопрактики суто із органічним виробництвом, водночас зазначають, що не бачать економічного обґрунтування цього підходу для своєї діяльності.

Однак під час інтерв'ю стало очевидно, що дехто все ж використовує у своїх господарствах практики, які зменшують або попереджають негативний вплив на довкілля, а також адаптуються до наслідків зміни клімату. Отже, щонайменше частина респондентів, інтуїтивно застосовує котрісь із таких практик, та наразі бракує ціліснішого розуміння щодо екологічного менеджменту в сільському господарстві.

«Я чув про практики, про намагання вирощування озимої пшениці з мінімальним застосуванням пестицидів і чув, що в деяких господарствах пробували вирощувати горох максимально екологічний, але люди стикаються з тим, що це нікому не потрібно, вони втрачали якусь частину врожаю, ніяк це не компенсувалось ціною. Про системні екопрактики і підходи я не чув, це більше експериментально було».

Фермер 8, Київська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1000 га, поголів'я: 200 дійного

«Про поняття “екопрактика” не чув, а от про екопродукцію чув. Це продукція вирощена органічно і без внесення гербіцидів. Під екопродукцію треба мати базу покупців цієї продукції. Сьогодні можна намагатися робити поставки екопродукції на європейський ринок. Однак треба розуміти, що екопродукція є нішевою: якщо наявний покупець, її можна продати. Але на неї інша ціна. Якщо ж покупець відсутній, продати її можна лише за звичайною ціною. Собівартість цієї продукції висока. Якщо люди в Україні зможуть купувати хліб з екологічної пшениці, тоді будемо вирощувати екопродукцію. Поки у людей ледве вистачає на звичайний хліб, то про що говорити».

Фермер 12, Львівська обл., спеціалізація:
зернові, олійні; площа: 900 га

«Я підтримую принципи “сталого розвитку”. Наприклад, я використовую майже все екологічне чисте. Так, обладнання намагаємося використовувати нержавіюче або дерев'яне. Готову продукцію намагаємося продавати у скляній тарі».

Фермер 17, Івано-Франківська обл., спеціалізація:
ВРХ та переробка молока, поголів'я: 15 корів

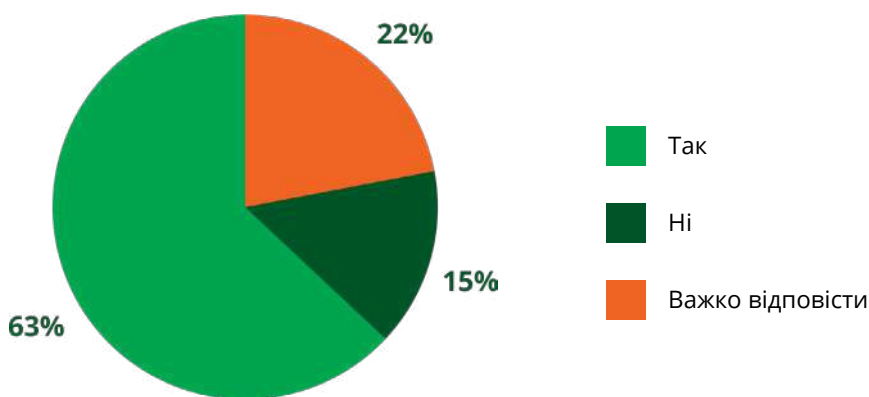
«Все треба рахувати. Рахувати, скільки ти вносиш, за якою ціною, яка вартість добрив та обробки. Це повинно бути все збалансовано, щоб воно в кінцевому результаті приносило прибуток. Екологічна практика [...] до неї повинен бути готовий наш потенційний покупець. У супермаркетах, я думаю, 5–10% покупців, які віддають перевагу цим продуктам. Така практика більш затратна, відповідно, і продукція повинна коштувати дорожче. Мій знайомий фермер каже, що ніколи не вносив нічого у землю, тільки проксидерат. Він поле засівав гірчицею чи іншою агрокультурою, тобто чого не вистачає ґрунту. Так, використовуючи толковий підхід до обробки землі, можна не використовувати жодної "хімії". Звісно, 100 центнерів продукції не отримаєш, але все ж може бути хороший результат».

Фермер 10, Київська обл., спеціалізація:
зернові та овочі; площа: 15 Га

«Застосування екопрактик не працює, це не конкурентоспроможна, низькі урожаї. На мою думку, ці методи господарювання недієві. Фінансово ми не зможемо це дозволити. Якщо ми не витримаємо технології, у нас не буде урожаю, не буде прибутку, ми не зможемо оплатити орендну плату. Я знаю, що просто так грошей ніхто не дає, навіть якщо дають, то потім вимагають на багато більше, ніж ті гроші коштують. Нам таке не потрібно. Чув я про те сільське господарство в Європі, мовляв, вони так догосподарювались, що воно вже збиткове, а люди з міста жаліються на фермерів, бо їхні податки йдуть на агро дотації. У нас воно так не спрацює, і ми не хочемо, щоб у нас так було».

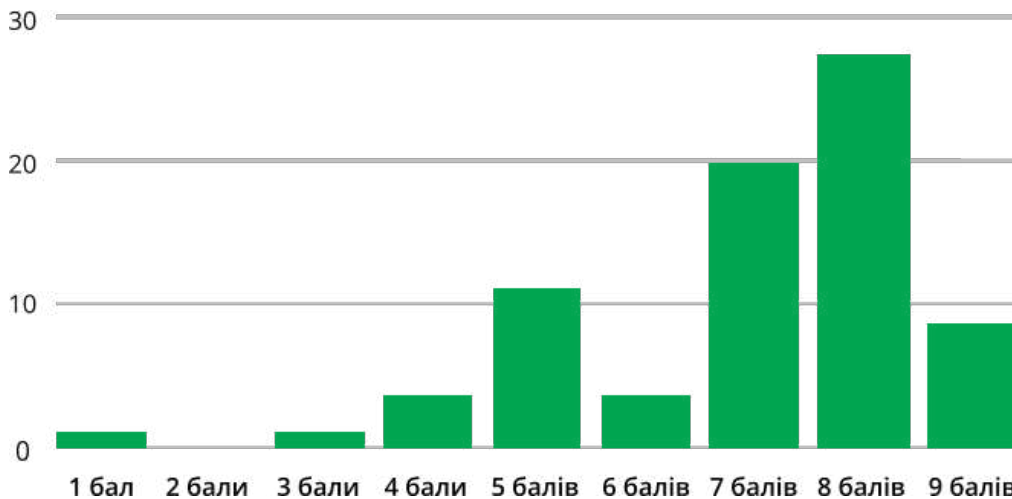
Фермер 13, Львівська обл., спеціалізація:
зернові, бобові, олійні; площа: ~5000 га

За результатами онлайн-анкетування більшість фермерів (63%) відповіли, що використовують екопрактики, 22% респондентів не змогли відповісти на це питання та 15% фермерів вказали про не використання екопрактик. Серед останніх найбільше виробників зернових.

Графік 5. Чи використовують українські фермери екологічні практики, онлайн-анкетування

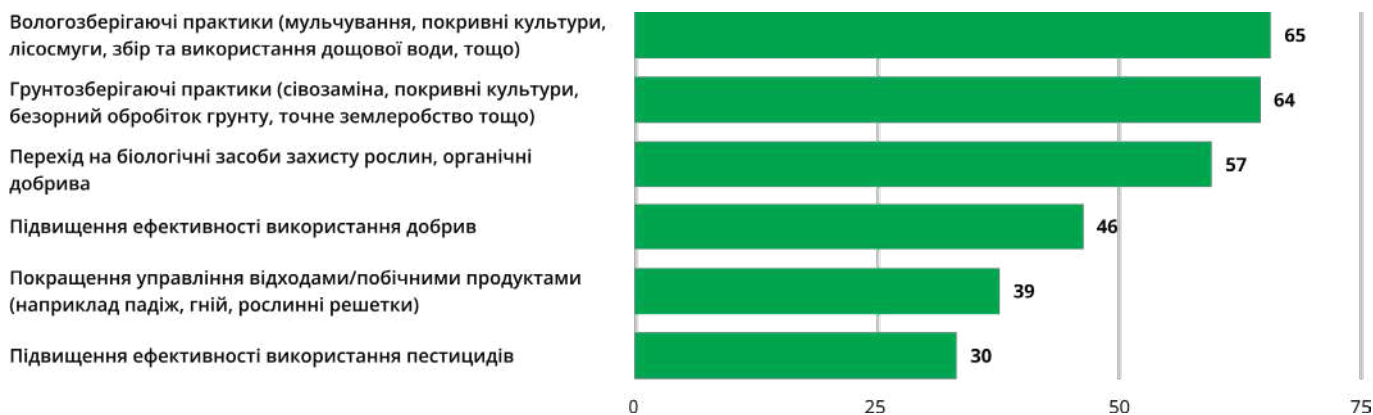
Більшість учасників онлайн-анкетування зазначили, що екопрактики необхідно впроваджувати та дали доволі високу оцінку пріоритетності їх впровадження. Середній бал становив 7,7 з 10 можливих. Більшість респондентів, що надала високу оцінку в цьому питанні, зазначала у попередньому, що вже використовує екологічні підходи у господарюванні. Найпріоритетнішими (10 балів) екопрактики назвали респонденти, що вирощують овочі, фрукти, ягоди. Однак, зважаючи що в онлайн анкетуванні взяли участь аграрії, що так чи інак цікавляться екологічною тематикою ці результати не слід сприймати як репрезентативні для сектору загалом.

Графік 6. Чи використовують українські фермери екологічні практики, онлайн-анкетування

2.2. Екопрактики, які українські фермери хотіли б впроваджувати у сільському господарстві

Які саме з екологічних практик фермери хотіли б запровадити насамперед, онлайн-анкетування (де респонденти могли відмітити декілька бажаних варіантів) засвідчило, що найбільш болючими є питання збереження критичних для сільського господарства природних ресурсів: ґрунт та вода. Наступною найбільш цікавою практикою став перехід на органічні агрохімікати та біологічні засоби захисту рослин. Дещо менше інтересу в онлайн-респондентів до підходу, що передбачає зміни в управлінні та підвищення ефективності використання побічних продуктів, сільгосп відходів, добрив, пестицидів.

Графік 7. Екологічні практики, які українські фермери хотіли б впровадити насамперед, онлайн-анкетування

Потреба у комплексних ресурсозберігаючих практиках на фермі та в країні

Українські фермери, які брали участь в інтерв'юванні, зазначають, що ставлять перед собою довгострокові цілі, використовують комплексні підходи у обробітку землі, щоб не виснажувати родючі землі. Фермери також говорять, що контроль за станом, якістю та використанням ґрунтів, а також за застосуванням агрохімікатів необхідно забезпечити на загальнодержавному рівні.

«Беручи зріз 10-15-20 років, кожного року займатися інтенсивною технологією задля отримання максимальної врожайності – це виснаження землі, зменшення природної родючості. Ми не ставимо ціль максимально можливої врожайності, ми ставимо за ціль посередньої врожайності, щоб в довгостроковому періоді не зношувати землю. Цього можна досягти не лише не використанням пестицидів, а й застосуванням сівозмін, підходом до вирощування, до обробітку ґрунту – це комплексний підхід. Діяльність нашого господарства направлена на те, щоб запрацювала природна родючість землі. Але, на жаль, основна ціль – це максимальне збереження вологи, а не турбота про навколишнє середовище. Не дійшли ми ще до того. Це має бути, на рівні держави, комплексний підхід, дуже простий: введення відповідних законів та контроль. Поки що застосування екопрактик – це випадковість, але не ціль».

Фермер 8, Київська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1000 га, поголів'я: 200 дійного

«Сьогодні насіяв, зібрав – і все. А завтра, після того ріпака, що ростиме? Треба, щоб дивилась за цим трошки влада. У нас на піску багато земель пустує. Хлопці повносили туди багато хімії – зібрали врожай, а потім бачать, що треба займатись сидератом».

Фермер 5, Рівненська обл., спеціалізація: рослинництво,
площа: 300 га; молочне і молочно-м'ясне скотарство: 400 голів

Підвищення ефективності завдяки систем управління, а не більшого використання ресурсів

«Більше = краще» — так фермери говорили, коли добрива коштували 6 тис. за тонну, але коли вони коштують 40 тис. за тонну, то вони вже так не говорять. Насправді, аби екологічність відповідала, потрібно використовувати багато технологій. Все крутиться навколо використання мінеральних добрив і пестицидів. Але якщо підприємство працює, наприклад, на сертифікацію GLOBAL, — вони мають чіткий європейський перелік де заборонені ті пестициди, які суттєво впливають на екологію. Саме тому варто підходити комплексно. Планувати агродіяльність у такий спосіб, аби отримувати максимальний ефект за мінімальних витрат і цього можна досягти тільки сучасними пестицидами, більш технологічними мінеральними добривами. Тоді баланс трохи зміниться. У нашій країні основна маса аграріїв використовують китайські генерики, можливо, навіть несертифіковані якісь препарати, чи не внесені в реєстри України. Щодо цього питання наразі немає державного контролю. Саме тому, на жаль, це продовжуватиметься, допоки питання не буде поставлене “на рейки” нормального контролю і обігу цих речовин, адже ринок справді великий».

Фермер 3, Вінницька обл., спеціалізація:
зернові, свинарство, овочівництво; площа: 500 га

«Для фермера — основне ефективність. Краще збільшувати надої, ніж поголів'я, краще збільшувати урожай, ніж площі. Збільшувати територію можна, але отримувати менший урожай. Те ж саме стосується внесення агрохімікатів, пестицидів — можна зробити аналіз ґрунту і знати точно, скільки чого потрібно. Те ж саме щодо тваринництва, нам пропонують якісь добавки, що покращують надої, вирішують проблеми, але те ж саме питання можна вирішити налагодженням менеджменту, годівлі і відповідає потреба у купівлі та застосуванні цих препаратів та витрат коштів на них. Фермер — це робота не на один рік і треба планувати, аби ефективно використовувати».

Фермер 16, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1 000 га., загальне поголів'я: 900 гол. (молочне і м'ясне)

Сівозміна та сидерати

Під час інтерв'ювання фермери поділились відомими екопрактиками, що використовують у себе, а що планують запровадити у власне агровиробництво і чому. Найчастіше фермери говорили про практику сівозміни, про обробіток ґрунту No-Till або Strip-till, про заміну мінеральних добрив органічними, використання дігестату, технології переробки гною й посліду, а також використання якісної економної техніки для внесення добрив.

Сівозміна, або ж чергування культур на сільгоспугіддях, передбачає вибір рослин-попередників, коректну послідовність й поєднання рослин які необхідні саме цьому полю. Ця практика дозволяє запобігати ерозії ґрунту, зменшує залежність сільгосп культур від добрив та пестицидів (а значить і надмірного їх використання й забруднення довкілля), і також запобігає розвитку стійких до ЗЗР шкідників.

Невід'ємно пов'язані із практикою сівозміни й використання покривних культур та сидератів. Ці рослини, вирощуючи у міжсезоння та перед посадкою основної культури, збагачують землю поживними елементами, підтримують вологість та покращують структуру верхнього шару ґрунту.

«Прибуток завжди визначається в середньому за 5 років, мінімум. Тому, якщо ми, знаючи, що після сої будуть рости хороші зернові, ми дотримуємось сівозміни. Насьогодні я соняшник не сію, і ріпак. Це культури, які витягують дуже багато поживних речовин. Значить треба багато давати міндобрив, а це підкислює ґрунт. Якщо є сівозміна, то воно більш-менш рівномірно розподіляється».

Фермер 5, Рівненська обл., спеціалізація: рослинництво,
площа: 300 га; молочне і молочно-м'ясне скотарство: 400 голів

«Я хімікатами користуюсь дуже мало. Міндобривами не користуюсь років 4. Так, урожай виходить трошки менший, але я тримаю сою 2-3 роки на площі, після неї зразу гречку, а вже згодом – зернові. Використовую метод сівозміни».

Фермер 4, Львівська обл., спеціалізація:
зернові, соя та інші культури; площа: 17 Га

«Метрів 80 від моєї хати починається поле агрохолдинга. П'ять років підряд на ньому сіють кукурудзу. Яка там сівозміна? Торік вона вже перестала родити. Вони восени на це поле «бахнули» пшеницю. Зараз такі плями по площах стоять, що їхав один трактор, кидав міндобрива, то так пшеничка зразу підзеленіла. Все інше – жовті полоси».

Фермер 13, Львівська обл., спеціалізація:
зернові, бобові, олійні; площа: ~5000 га

«Я прихильник сидеральних культур. Що менше вноситься мінеральних добрив, вони ще й дуже дорогі, то краще. Ґрунт, коли вимивається, все це в річки йде. Все це забруднює землю, тому ми більше сидератами займаємось.»

Фермер 5, Рівненська обл., спеціалізація: рослинництво,
площа: 300 га; молочне і молочно-м'ясне скотарство: 400 голів

Безорне землеробство: No-till та Strip-till

Технології безорного (no-till), або мінімального (low-till, strip-till) обробітку землі добре відомі українським аграріям, та викликає великий інтерес на фоні зменшення доступної вологи у ґрунті, адже ці практики дозволяють краще утримувати вологість, зменшувати ерозію ґрунту. Також завдяки природному розкладанню рослинних решток, багато хто сприймає цю технологію ще й як спосіб зменшити використання добрив, однак фермери ставляться до підходу дещо скептично, зокрема не тільки щодо економічності, а й екологічності.

«Якщо відносити ноу-тілл до екопрактики, то про таку систему чув. Проте я не прихильник такої практики. Вона для мене є дивною та непотрібною. Прихильники цієї системи сіють просто в ґрунт, проте забувають про купу проблем, які виникають: починаючи пестицидного навантаження (кількість внесених препаратів у цьому разі множить більше, ніж на два). То чим у такому разі захищають навколишнє середовище? Добрив використовують стільки ж, хімії використовують ще більше. Де виграємо? Я знаю ноу-тілщиків у нашій області, які переходили на цю систему, а за два роки орали землю вночі, щоб ніхто не бачив. Це складна система. Не кажу, що вона погана, але вона має місце в конкретних умовах і в конкретний час. У найближчі десять років я не ризикнув би перейти на ноу-тілл»

Фермер 14, Вінницька обл., спеціалізація:
зернові, олійні; площа: 1,2 тис. га

«Відмовилися від оранки. Працюємо у напрямі збереження ґрунту, мінералізуємо, зменшуємо виснаження. Утримуємо постійно правильну роботу бактерій у ґрунті, з перспективою на майбутнє. Зберігаємо мікрофлору ґрунту».

Фермер 12, Львівська обл., спеціалізація:
зернові, олійні; площа: 900 га

«Стріп-тілл — це щось середнє між ноу-тіллою та класичним обробітком ґрунту. Напевне, на цьому я б і зупинився, я поступово переходжу на цю систему. Ми були на презентації агрегатів, які використовуються в стріп-тіллі. Ми вже нарізали колії під соняшник, посіяли його навесні. Тобто ця технологія мені ближча: обробляється все одно смужка, є глибоке закладання добрив, що дає змогу зменшити їхню кількість, бо вони знаходяться на правильній глибині. Тут я вже якусь раціональність в підходах до обробітку ґрунту бачу. І то стріп-тілл можна застосувати, наприклад, якщо після пшениці сіємо кукурудзу, а потім після кукурудзи посіяли соняшник (це я свою традиційну сівозміну називаю). Щоразу під час посіву нарізаємо колії. А під пшеницю після соняшника мені потрібно застосувати дисковку. [...] Тільки поєднання систем обробітку ґрунту дає максимальний результат. Який рік можна і в "нуль" посіяти. Це не буде ноу-тілл, це буде в "нуль". Але наступного року будемо у будь-якому разі робити поглиблений обробіток ґрунту. Оранку ми ще використовуємо, проте намагаємося зменшити поступово».

Фермер 14, Вінницька обл., спеціалізація: зернові, олійні; площа: 1,2 тис. га

Управління отрутохімікатами та біоальтернативи

Українські фермери, говорячи про екологічні виклики в сільському господарстві говорять не лише про хімічне навантаження від застосування отрутохімікатів, а й про проблему утилізації їх залишків та тари. Говорячи ж про альтернативну конвенційним пестицидам згадують про застосування біологічних та органічних ЗЗР, і хоча не завжди вважають їх ефективними, проте продовжують експериментувати й шукають можливості для змін.

«Кожного разу, коли ми вивозимо сміття на найближчий смітник трактором – болить душа. Проблема з тарою з-під гербіцидів, флакони, шприци. Компанії, які утилізують, не зовсім надійні. Потрібне і сортування, і переробка сміття, але потрібно починати із навчання людей, показових практик».

Фермер 7, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво; площа: 1 679 га.; поголів'я: 1000 гол. (314 дійних корів)

«Біопрепарати мені не цікаві. У наших теперішніх насичених сівозмінах, в умовах вирощування культур зі шкідниками, хворобами і т.д. органіки і біопрепарати просто не впоряються. У наших культур великий рівень резистентності до хімічних препаратів, про органіку й не йдеться. Проте пошук альтернатив місце все ж має. Є, наприклад, такий препарат, як «Ліпосам» – чудовий прилипач, який часом вирішує такі питання, які не вирішить жодна хімія. Ще п'ять років тому я робив дослідження з використанням деструкторів стерні, у мене не показали вони результатів, хоча після того багато змінилося, зараз вони працюють. Цього року ми заклали вже дуже багато дослідів у нашому господарстві з біопрепаратами. Проте широкого їхнього застосування я не бачу. Якщо переходити на органіку та використовувати лише біопрепарати, — має бути відповідна ціна на органічну продукцію. Бо ми її виростимо орієнтовно на 50% менше. Водночас багато нервуєшся, коли дивишся на культуру і не можеш внести хороший ЗЗР. Наш український ринок точно не готовий платити більше. У великих містах, у дорогих супермаркетах є органічна продукція. Але її вартість набагато вища за стандартну. А ось, наприклад, у нас в Крижополі людям до органічної продукції немає ніякої діла, аби їсти було що».

Фермер 14, Вінницька обл., спеціалізація: зернові, олійні; площа: 1,2 тис. га

Фермери в інтерв'ю говорячи про пошук альтернатив для дорогих мінеральних добрив неодмінно торкалися теми використання відходів тваринництва та рослинництва як органічних добрив. Частина респондентів також пов'язувало це питання із потребою у кращих методах поводження із сільгоспвідходами, як наприклад компостування, а також потенціалу для впровадження локальних (біо)енергетичних проектів.

Частина фермерів, які займаються тваринництвом, або ж використовує органічні добрива вважає їх не шкідливими для довкілля. Якщо ж неналежно використовувати чи зберігати гній, наявний величезний ризик вимивання хімічних сполук до поверхневих і підземних вод. Відтак частина з цих респондентів також свідомі необхідності дотримання технології переробки фекалій тварин у добриво.

«Яке у нас може бути забруднення? Гній та відходи від переробки. Проте сироватка йде тваринам (сусіди у нас забирають, які свиней тримають). А гній перепріває і використовується як добриво. Тож ми мінус на плюс перевертаємо».

Фермер 2, Запорізька обл., спеціалізація:
тваринництво, поголів'я: 6 дійних корів, 50 кіз

«Наприклад, гній буде менш, або більш шкідливий залежно від інтенсивності технологій. Якщо корівка попаслась на травичці і її покормили звичайною кукурудзою чи пшеницею, то не погоджуюсь, що він шкідливий. Варто рахувати весь ланцюг виробництва і якщо ставити за ціль мінімізувати вплив на навколишнє середовище, то треба розбити все на критерії».

Фермер 8, Київська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1000 га, поголів'я: 200 дійного

«Саджу траву, скошую її і тепер для мого господарства є натуральна підстилка. Трава скошується, оновлюється і земля «дихає». Я намагаюся по-мінімуму землю використовувати. Вкладаючись у зміну виду підстилки, наприклад, я вже впроваджую екопрактики. Це дає мені розвиток. Я зменшую свої витрати і залежність від постачальників. Тож одне без іншого не буває».

Фермер 6, Кіровоградська обл., спеціалізація:
птахівництво, овочівництво; площа: 2,5 га

«Солома йде на годівлю та підстилку. Якби не було тварин, то розмільчували комбайном і йшло б як добриво в поля. Плануємо купити аератор гною. Зараз використовуємо гній як добрива».

Фермер 7, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво,
площа: 1 679 га.; поголів'я: 1000 гол. (314 дійних корів)

«Ми вже п'ять років користуємося в своєму виробництві дигестатом біогазових станцій як заміщенням мінеральних добрив. Допомогаємо іншим біогазовим заводам налаштувати заміщення міндобрив дигестатом, адже він акумулює вуглець у ґрунті. Нині ми відпрацьовуємо систему обліку цього вуглецю: яка кількість щороку може накопичуватися, використовуючи різні норми органічних добрив. Останні два роки багато фермерських господарств і великих холдингів зрозуміли цінність цієї сировини. Наприклад, у нашому господарстві до 85% мінеральних добрив заміщуємо органічними добривами».

Фермер 3, Вінницька обл., спеціалізація: зернові, свинарство, овочівництво; площа: 500 га

«Зараз, також, багато питань піднімають стосовно установок переробки гною. Це було б цікаво спробувати, бо це і для нас плюс, ефективніше використання гною і удобрення для полів, плюс отримання додаткової енергії. Те ж саме стосується використання сонячних панелей, які допоможуть зекономити витрати на електроенергію. У нас багато приміщень, де можна було б поставити сонячні панелі і закрити нашу потребу в електроенергії, але на все це потрібні великі кошти».

Фермер 16, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво; площа: 1 000 га., загальне поголів'я: 900 гол. (молочне і м'ясне)

«На Вінниччині кілька підприємств, які на пожнивних рештках виробляють велику кількість пелет. Використовують для величезних енергозатрат, які є на великих сіг підприємствах: сушка зерна, опалення приміщень чи тваринницьких комплексів. І для них це вигідно. Раніше ці пожнивні рештки просто залишались в полі, а їх там стільки не потрібно. Тільки 30% від пожнивних решток достатньо щоб забезпечити поживними речовинами ті площі, на яких росли попередні урожаї. Такі кейси дуже гарно себе показують. Зараз, коли до газотранспортної системи України почали підключатися біогазові заводи, це також цікавий напрямок».

Фермер 3, Вінницька обл., спеціалізація: зернові, свинарство, овочівництво; площа: 500 га

«Аграрні підприємства мають налаштуватися на власні енергетичні центри. Це можуть бути біогазові заводи, якщо це, умовно, Житомирщина, — це можуть бути ТЕС на біомасі. Цьогоріч ми закладаємо плантацію енергетичного міскантусу, для того, щоб йти за своїм сталим розвитком. Ми вже п'ять років є біогазовий завод, де ми утилізуємо відходи тваринництва, яке у нас є, а це свинокомплекс на 10 тис. поголів'я. Ми всі відходи переробляємо у біометан, використовуємо потім дигестат як добриво. Відповідно вирощуємо зернових стільки, скільки може споживати наш свинокомплекс, аби не залежати від тих ринкових умов, які зараз склалися. От такий у нас постійний цикл між підприємствами – «перетікання» негативних моментів у позитивні. Все це якраз дає сталий розвиток загальній групі компаній».

Фермер 3, Вінницька обл., спеціалізація: зернові, свинарство, овочівництво; площа: 500 га

Добробут тварин та використання медикаментів

Декілька із опитаних фермерів, що займаються тваринництвом також згадали про умови утримання тварин: добробут та відмова від рутинного застосування медикаментів, як один із напрямків які вони розвивають на своїх господарствах.

«Ми не лікуємо тварин антибіотиками. Якщо ж трапляється якась патова ситуація на виробництві, то отримане в цей час молоко не потрапляє не тільки до споживачів, а й до телят. Ми його утилізуємо. Бо я знаю, що все це потім впливає на здоров'я людини».

Фермер 2, Запорізька обл., спеціалізація:
тваринництво, поголів'я: 6 дійних корів, 50 кіз

«Утримання тварин – у нас вигульні майданчики і на майбутнє, ми плануємо нові корівники, хоча практика в Україні засвідчує, що більш ефективні корівники закритого типу. Ми все одно плануємо будувати так, аби були вигульні майданчики, тварини були на вигулі, почувались комфортно, тоді вони будуть більш щасливими, високопродуктивними і в яких термін життя буде довший.»

Фермер 16, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1 000 га., загальне поголів'я: 900 гол. (молочне і м'ясне)

Сучасна ресурсощадна техніка

У розмовах про екопрактики у своїх господарствах фермери також згадали, що використання сучасної сільськогосптехніки економить використання палива. Фермери встановлюють на власну агротехніку (сівалки, оприскувачі) додаткові технологічні засоби, які економлять кількість посівного матеріалу, дизпалива, засобів захисту рослин, що, на їхню думку, дозволяє менше забруднювати довкілля.

«Застосовуємо сільськогосподарську техніку, яка використовує менше палива і менше викидів, забрудненості. Великий і новий трактор менш шкідливий, ніж десять старих і малих. Тому ми масштабуємось. Застосування спеціальних рідин, щоб були менші викиди. А більше, особливо ніяк не повпливаєш, бо інакше не дотримаємось технології».

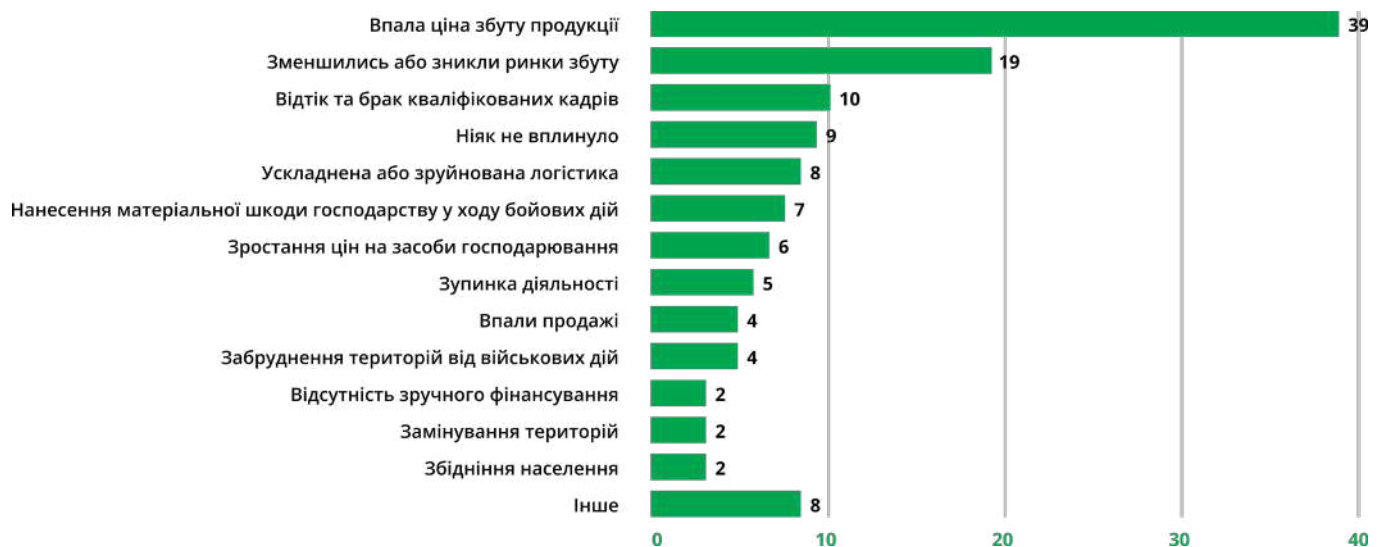
Фермер 13, Львівська обл., спеціалізація:
зернові, бобові, олійні; площа: ~ 5000 га

3. ПОТРЕБИ ДЛЯ СТАЛОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. Вплив військових дій на сільське господарство

Аграрний сектор України став мішенню та засобом агресора у повномасштабній війни, трансформуючи і впливаючи на продовольчу безпеку далеко за межами нашої країни. Знищення та захоплення засобів виробництва, інфраструктури та перебої в логістиці, стрімке зростання цін на агрохімікати та паливо, а також нестача людських ресурсів мають величезний вплив на спроможність країни виробляти продовольство. Ба більше, замінування, пошкодження та забруднення ґрунтів й водних об'єктів продовжать вплив цієї агресії на десятиліття вперед.

Підсумовуючи відповіді респондентів на відкрите питання онлайн-анкети про наслідки військових дій для їх господарства, то найчастіше люди писали про: падіння ціни збуту продукції, зникнення або зменшення ринків реалізації, а відтак і падіння продажів, відтік кваліфікованих кадрів (міграція або вступ до лав ЗСУ), ускладнення логістики, зростання цін на паливо, добрива та ЗЗР, замінування полів, бідність населення, сільськогосподарські угіддя та фермерські господарства, що безпосередньо постраждали від війни, або знаходяться в окупації, деякі підприємства переорієнтувалася або закрилися.

Графік 8. Наслідки військових дій для роботи фермерських господарств, онлайн-анкетування

«Знаходимось на кордоні. Працюємо під звуки постійних вибухів. Двічі “прилітало” у сад. Постраждали тільки рослини», «На територію прилетіла ракета», «Неможливо обробляти землю через замінування. Залишки ракет та вибухових пристроїв забруднюють довкілля і ускладнюють обробіток угідь», «Унаслідок обстрілів у 2022 довелося залишити пасіку з мінімальним наглядом, вийшло дуже багато роїв», — ці відповіді давали українські фермери, відповідаючи на запитання анкети щодо впливу військових дій на агробізнес та українське фермерство.

Фермери та фермерки, які взяли участь в інтерв'ю, обговорили схожий досвід та наслідки для своїх господарств.

«Нашій державі зараз потрібно вижити. Нам потрібні нормальні коридори збуту продукції. Наприклад, ще 23 лютого 2022 року я продав сою по 500 доларів, а вже після початку вона стала коштувати 250 доларів, зараз навесні [прим. ред. — 2023] досягла 400 доларів. Страхові компанії, які страхують великі баржі, підіймають страховку. А впливає це все на нас. Наприклад, ціна на селітру надзвичайно зросла. На 10 га пшениці було витрачено лише на підживлення 100 тис. грн. Це просто я кинув зверху по сходах препарати. Якщо ж не буде підживлення, то вийдеш в нуль. Тому є знайомі, які зовсім не сіють пшеницю. Думаю, і я буду відмовлятися. Сою вирощувати рентабельніше. Можна ще перейти на кукурудзу, але тут стикаємося із сушкою. Придбати її дуже дорого (приблизно 40 тис. євро). Якщо ж брати у когось в користування, то всі гроші підуть на це і нічого не заробиш. Також ціна на солярку висока, але від цього вже нікуди не подітися».

Фермер 9, Івано-Франківська обл., спеціалізація: зернові, зернобобові; площа: 15 га

«Проблеми у нас такі, як і у всіх. Наприклад, це **ціна реалізації продукції** через закритий нормальний збут. Із цього слідує **удорожчання логістики** тощо. Якщо **продавали умовно пшеницю про 250–260, то нині це 130**. Тобто вдвічі знизилась ціна — це дуже погано. Держава нас нормально підтримала, надає нормальні кредити, немає на що скаржитися. Щодо соціального: мої всі працівники на місці, бо ми намагалися всіма можливими способами їх притримати (наприклад, бронювання). Проте із кожним разом все складніше і складніше їх утримувати. Не знаю, чим думають ті, хто хочуть забрати працівників сільського господарства. **Якщо не буде людей, то ми нічого не виростимо**. Що тоді ми будемо їсти, звідки держава візьме валютні надходження і т.д.? Цей «підвішений стан» точно не впливає добре на настрій та роботу моїх працівників. Думаю, у цьому питанні мали б бути пом'якшення».

Фермер 14, Вінницька обл., спеціалізація: зернові, олійні; площа: 1,2 тис. га

«**Війна насамперед відбилась на ціні врожаю**, він не пішов за тією ціною, що планувалося. Це серйозний мінус. Всі заощадження на розвиток витратили на солярку і деталі, бо все подорожчало. То кадастрові карти закрили, то не приватизовують, бо війна».

Фермер 4, Львівська обл., спеціалізація: зернові, соя та інші культури; площа: 17 Га

«Менше стали заробляти, на деяких культурах **працюємо в мінус**. У тонну вирощеної культури вкладаємо 7 тис. грн, а продаємо за 6 тис. грн. Людей забирають на війну, спеціалістів немає, добираємо нових, навчаємо. **Зараз використовуємо генерики, неякісні дешеві препарати**. Було дуже холодно і соя та кукурудза відсталі порівняно з попередніми роками. Були нашесті слимаків, мусили розкидати хімію, щоб врятувати посіви. Якщо не обробити, то за 2-3 дні посівів не буде».

Фермер 13, Львівська обл., спеціалізація: зернові, олійні; площа: 5000 га

«В економічному плані дуже важко, бо **ціни на зерно дуже знизились**, не могли продавати. Потім навчились експортувати, але ціни все одно не ті, які були до великої війни. Саме тому закупівельна **ціна на молоко є низькою**. Мабуть, ще одна причина — багато продуктів везуть із Польщі, тобто конкуренція з польськими молочними продуктами. **Людей забирали на фронт**. Люди ішли на фронт, а ми продовжували платити зарплату і тим людям, що пішли і тим, які нові прийшли».

Фермер 7, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1 679 га., поголів'я: 1000 гол. (314 дійних корів)

«В економічному плані фермери дуже багато втратили, оскільки зараз ціна продукції вдвічі менше. Щоденні і нічні обстріли негативно впливають на емоційний і психологічний стан працівників. Працівники мобілізовані».

Фермер 11, Чернігівська обл., спеціалізація:
зернові, олійні, зернобобові; площа: 6000 га

«У мене забрано 4 працівника, ще 6 забронювали на півроку. Це люди, без яких не можна обійтись. Ми постійно надаємо допомогу ЗСУ. Якщо взяти за ці 1,5 років, то це в межах 200 тисяч допомоги. Працюємо».

Фермер 5, Рівненська обл., спеціалізація: рослинництво, площа: 300 га;
молочне і молочно-м'ясне скотарство: 400 голів

«Особисто я став на захист нашої країни. Служу, зараз знаходжуся у Дніпрі у госпіталі. Але я постійно тримаю зв'язок. Наразі господарством займається тато».

Фермер 17, Івано-Франківська обл., спеціалізація:
ВРХ та переробка молока; поголів'я: 15 корів

«В соціальному – хоч є броні на наших працівників, але майже 15 осіб, з початку війни у нас забрали на фронт. Ключових працівників залишили, але попередили, що теж можуть забрати. Те ж саме стосується і техніки. Теж можуть забрати на потреби армії. Економічні – падіння цін на реалізацію, збільшення собівартості. На деяких полях, ми вдвічі менше внесли мінеральних добрив, ніж минулого року. Ціни дуже високі. Коли деякий час були закриті ринки і не було збуту продукції, то зовсім перестали брати нашу сировину. Перші тижні молоко виливали, тоді стали збувати населенню. Щороку ми у великій кількості продавали бичків на експорт, але в цьому році знайти якихось експортерів дуже важко. В плані збуту продукції – ми дуже постраждали».

Фермер 16, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1 000 га., загальне поголів'я: 900 гол. (молочне і м'ясне)

Фермери усіляко адаптуються до нових реалій ринку, вимушені постійно шукати додаткові критичні ресурси. Водночас впроваджують доступні інновації, перелаштовують та диверсифікують бізнес.

«Раніше нам банки телефонували і запитували, скільки б ми хотіли отримати кредитування і розглядали відповідно до наших побажань, але нині ми телефонуємо банкам і просимо, аби дали бодай скільки можуть. Насправді з кредитуванням дуже великі проблеми. Банки майже не кредитують агросектор. Завдяки ухваленій постанові [прим.ред. — «Доступні кредити 5-7-9»], одразу після початку повномасштабного вторгнення, було кредитування під 0%, то дуже багато аграріїв змогли почати посівну минулого року й, по суті, вижити. Попередній рік [прим. ред. — 2022] був складний, але ми мали запаси з минулого року, то зараз стало ще складніше, бо вже не маємо запасів. Якщо раніше приходила осінь і аграрії всі думали куди інвестувати кошти (купити трактор, приміщення, розширити зерносховище, виплатити премію), то попередню осінь ми думали, як ми будемо сіятися, за які кошти і де ми їх візьмемо навесні. У цих умовах проходить посівна, залучаючи різні кредитування. Де можемо, там і кредитуємося, бо банки, на жаль, не кредитують або кредитують уже мало».

Фермер 15, Полтавська обл., спеціалізація: зернові, зернобобові, олійні; площа: 500 га

«Я намагаюся виходити на прямого споживача, тож маржинальність я утримую свою. Якщо говорити про торгівлю, то є невеликий спад. Проте наше господарство з'явилося у соцмережах. Завдяки цьому вдається стало працювати. Щодо робітників, то є ті, хто опинилися на війні. Займаються волонтерством. Я намагаюся їх всіляко підтримувати, надаючи свою продукцію».

Фермер 6, Кіровоградська обл., спеціалізація: птахівництво, овочівництво; площа: 2,5 га

«Дякуючи ЗСУ і богу на сьогодні це умовно безпечний регіон для роботи підприємств. Завдяки вибудованій концепції сталого розвитку всіх підприємств вторгнення ніяк на нас не вплинуло. Зерно ми вигодовували свиням, а м'ясо тільки здорожчало, маємо позитивний ефект в цьому напрямі і не думаємо, що нам робити і куди його продати. Ми як займались овочами, мали повний цикл від технологічного вирощування, до зберігання і системи продажів на ринки України і закордонні, так ми і працюємо. На Житомирщині в нас є господарство. Ми взяли земельні ділянки, які протягом 25 років заростали, ми ж там запустили технології виробництва деревної тріски на котельні. Поставляємо цю тріску і, таким чином, вивільняєм земельні ділянки і висаджуємо на них міскантус, як енергетичну культуру на подальшу роботу. Не можна будувати бізнес, як то було колись: я виростив зерно, я здав його в порт, — і в мене все добре. Цього вже не буде».

Фермер 3, Вінницька обл., спеціалізація: зернові, свинарство, овочівництво; площа: 500 га

3.2. Які бар'єри для відновлення й розвитку вбачає українське фермерство.

У дослідженні фермери поділились тим які фактори вони вважають є, або стануть перешкодою для їх відновлення й розвитку. Респонденти, які заповнили анкету, могли обрати декілька варіантів відповідей. Найбільш вагомими бар'єрами опитані фермери вважають: відсутність прогнозованого ринку збуту, брак фінансових ресурсів, несприятливі погодні явища, продовження воєнних дій та пов'язана із цим непередбачуваність майбутнього. Також багато фермерів зазначили про брак людських ресурсів та відсутність держпідтримки як вагомі негативні чинники, які їх стримують.

Графік 9. Бар'єри для відновлення й розвитку фермерських господарств, онлайн-анкетування

Фермери, з якими були проведені інтерв'ю, зазначають, що нині про розвиток говорити не можна, бо зараз мета №1 — зберегти господарство, працівників і напрацювати стратегію виживання. Водночас після закінчення військових дій у фермерів є плани розвивати додану вартість своєї продукції, інвестувати у екологічні проекти в агровиробництві: використовувати альтернативні види палива, розвивати агрофотовольтаїку, закуповувати біогазові установки, установки для переробки гною і т.п.

«Закінчиться війна, ми хочемо будувати елеватор на альтернативних видах палива, встановити сонячні панелі та біогазову установку. У нас альтернативних та екологічних проектів дуже багато. Війна заважає. Ми не те, що стоїмо на місці і нічого не робимо, ми працюємо, але все одно війна заважає, ризиковано вкладати кошти в нас час. Закінчиться війна і я думаю, ми будемо реалізовувати всі проекти, які задумали».

Фермер 11, Чернігівська обл., спеціалізація: зернові, олійні, зернобобові; площа: 6000 га

«Як закінчиться війна, то плануємо рухатися у додану вартість. Ми вже почали у цьому напрямку рухатися, придбали деякі приміщення і хотіли йти у тваринництво. Ми виробляємо продукцію і всю її експортуємо. Наша мета була, щоб ця продукція перероблялася через тваринництво. Так ми будемо мати органічне добриво, матимемо додану вартість на проданому молоці та м'ясі. Ми станемо менш залежними від експорту і більше продукції буде перероблятися в межах нашої країни. Також ми хочемо зробити виробництво круп та олії. Ми вирощуємо пшеницю та соняшник – це все потрібно переробляти у межах наших регіону та країни».

Фермер 15, Полтавська обл., спеціалізація: зернові, зернобобові, олійні; площа: 500 га

«Хочемо розбудувати елеватор, збільшити кількість зберігання зерна, щоб мати можливість накопичувати урожай з двох сезонів, хочемо почати займатися переробкою продукції, щоб не вести на експорт сою, а макуху чи олію, тоді можна буде більше заробити».

Фермер 13, Львівська обл., спеціалізація: зернові, бобові, олійні; площа: ~5000 га

Деякі фермери висловили побоювання щодо обмеження у доступності земельних ресурсів в Україні унаслідок тривалих військових дій, окупації територій, замінування земель та їх забруднення. Відтак вже нині думають над збільшенням території для своїх господарств.

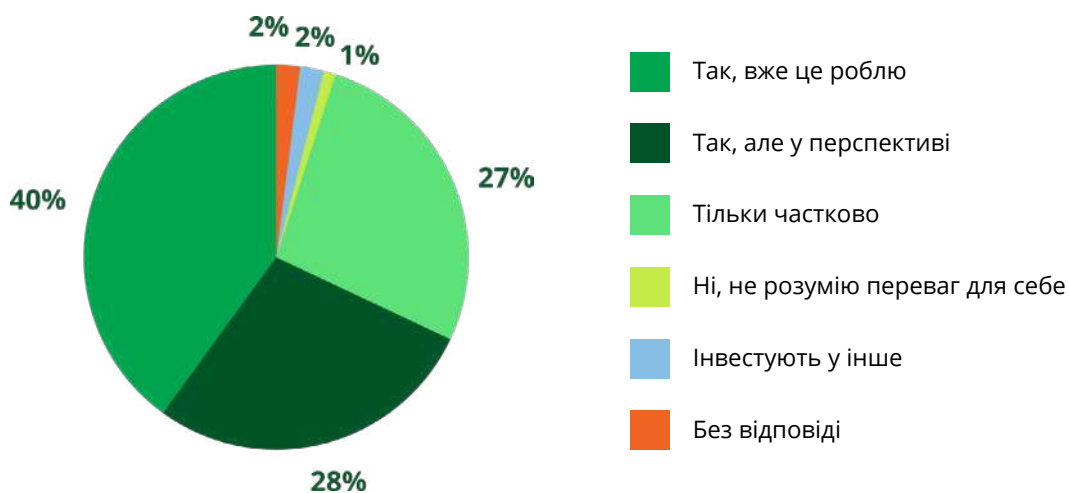
«У сільському господарстві є певні обмеження, порівняно з іншими сферами. Кількість землі – не резинова. Бізнес максимізувати важко, бо земельні ресурси важко збільшити. Ми можемо максимізувати ефективність 1 га землі, чим я сьогодні не займаюсь і не бачу в цьому сенсу в довгостроковому періоді. Саме тому стратегія господарства, на сьогодні – дуже проста: максимально викупити ті ресурси, ту землю, з якою сьогодні господарство працює. Не бачу сенсу, витратити час на якусь іншу діяльність, бо треба правильно розставляти пріоритети: якщо я сьогодні зберезу і узаконю те, що маю, то завтра зможу займатись іншою діяльністю, а якщо мене сьогодні хтось випередить, то немає сенсу витратити час на щось інше, якщо завтра у мене не буде землі і не буде з чим працювати».

Фермер 8, Київська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво; площа: 1000 га, поголів'я: 200 дійного

3.3. Готовність фермерів інвестувати у екологічні ініціативи для своїх господарств.

Значна кількість респондентів, попри труднощі, які спричинила війна, стверджують, що вже інвестують у екопрактики. Ще 28% опитаних планує вкладати кошти в екологізацію свого виробництва. Більшість із них також має позитивні очікування від євроінтеграції: доступ до нового ринку, підвищення якості продукції. 27% опитаних готові інвестувати тільки частину власних коштів. Більшість зазначила серед основних проблем для їх відновлення замінування земель, зупинка бізнесу та окупацію територій. Ці респонденти готові вкладати власні кошти за умови додаткової допомоги від держави, донорських проектів.

Графік 10. Чи інвестують українські фермери у екопрактики, онлайн-анкетування

Доволі відмінні думки висловили фермери під час глибинних інтерв'ю. Частина з них сказала, що радше інвестували би свої кошти у оновлення техніки, а експериментів із екопрактиками зараз би не робили. Ще частина респондентів зазначила, що будь-які інвестиції зараз – це великі ризики. Інша група фермерів зазначила, що інвестують і готові інвестувати в сталі практики у власних господарствах. Для них важливим є продовження сімейної справи батьків, передача традицій господарювання власним дітям.

«Якщо рік з гарними погодними умовами і ми маємо достатній прибуток, тоді ми вкладаємо частину коштів у свій регіон. Коли повернемося до нормального мирного життя, будемо вже глобально думати про екологію. Сьогодні така правда життя».

Фермер 12, Львівська обл., спеціалізація: зернові, олійні; площа: 900 га

«На першому плані – оновити корівники, немає доїльного залу, потрібні працівники, дуже важко з працівниками зараз, Тому насамперед нам потрібно зробити ефективнішим те виробництво, яке у нас є нині, потім думати про впровадження еко практик».

Фермер 16, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво; площа: 1 000 га., загальне поголів'я: 900 гол. (молочне і м'ясне)

«Цей рік хоча б «на плаву» протриматися, не те, щоб вкладатися. Зараз думає, як зарплату людям виплатити, за світло заплатити та за все інше. Ще треба генератор купити».

Фермер 18, Черкаська обл., спеціалізація: птахівництво (качки, курчата бройлери); поголів'я: до 10 тисяч

«На сьогоднішній день взяти кошти під 25% річних (мінімум) в багатьох проєктах це нерентабельно. Тому, на жаль, зараз агробізнес рухається на власному капіталі, можливо проєкт «5 — 7— 9%», але це незначні фінансові активи, бо понад десять мільйонів гривень ніхто не дає. А для нормального агробізнесу 10 млн. грн. ... навіть для нашої компанії ця сума не покриває навіть 20% посівної».

Фермер 3, Вінницька обл., спеціалізація: зернові, свинарство, овочівництво; площа: 500 га

«Почали із чоловіком будувати приміщення на 10 дійних корів, де все буде максимально автоматизованим. Також плануємо відкриття сироварні. Хочемо почати працювати із місцевим населенням. Багато хто міг би тримати корів, проте збуває їх, бо їм важко возити в місто та реалізовувати молоко. Ми планували зробити підприємство повного циклу, аби мати свій корм (щоб знати, який продукт отримали наші тварини)».

Фермер 2, Запорізька обл., спеціалізація: тваринництво; поголів'я: 6 дійних корів, 50 кіз

Якби держава могла гарантувати кінцеву ціну на продукцію, вирощену з застосуванням екопрактик, то, на думку деяких фермерів, було б вигідно інвестувати у впровадження таких практик на виробництві.

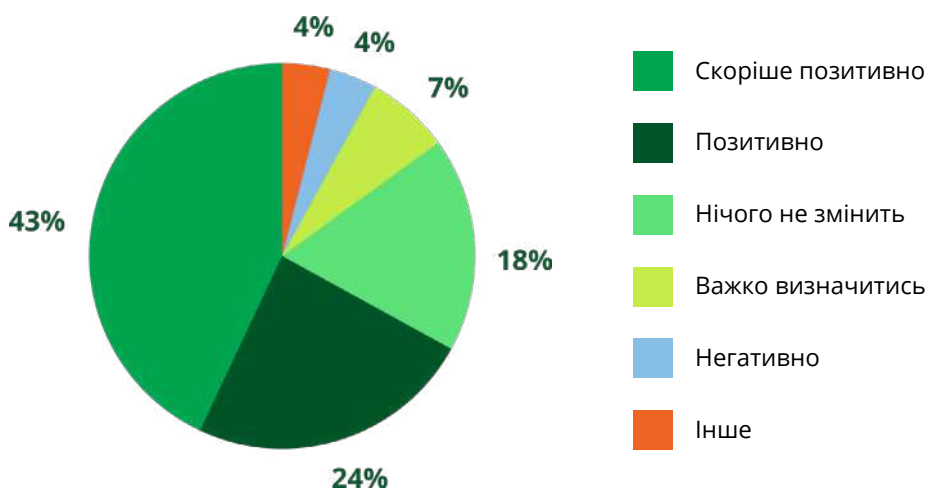
«Я хотів би, щоб, наприклад, використання екопрактик гарантувалося і перекладалося на кінцеву ціну продукції, а інвестування – це ризики, які повинен на себе брати фермер. Державі залишається – гарантувати кінцеву ціну, а ризики мені цікавіше брати на себе, ніж отримувати якісь дотації. Якщо запропонують співфінансування, звісно, інвестуватиму частину, бо у будь-якому випадку це дешевше. Все ж маю питання, чи буду я вже далі це використовувати».

Фермер 8, Київська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво; площа: 1000 га, поголів'я: 200 дійного

4. УКРАЇНСЬКІ АГРАРІЇ В ЄС: МОЖЛИВОСТІ ТА ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Євроінтеграція та відбудова й розвиток України — синергетичні процеси, де екологізація економіки є невід’ємною частиною. Вимоги ЄС для аграрного сектору потребують особливої уваги, адже сільське господарство було й залишається драйвером української економіки, навіть у час війни. Водночас аграрний сектор України потребує значної трансформації для справді сталого розвитку, зокрема зменшення негативного впливу на довкілля, адаптації до зміни клімату та переходу на методи господарювання, які є частиною рішень для подолання кліматичної кризи.

Ставлення українських фермерів до процесу євроінтеграції згідно відповідей онлайн-опитування здебільшого є позитивним (67%), які вбачають нові можливості для розвитку свого виробництва. Майже чверть опитаних не вважають євроінтеграцію фактором, який вплине на їх працю, або наразі не можуть визначитись. 4% респондентів мають застереження щодо наближення українського сільського господарства до ЄС, де, зокрема екологічні вимоги можуть створити значні перешкоди для їх господарств.

Графік 11. Як наближення до ЄС вплине на українських фермерів, онлайн-анкетування

Учасники онлайн-анкетування також зазначили які можливості та які ризики вони вбачають у євроінтеграції для своєї роботи, для аграрного сектору та країни.

Негативні сторони євроінтеграції для сільгоспвиробників		Позитивні сторони євроінтеграції для сільгоспвиробників	
Посилення ролі України як сировинного придаткупридатку	1	Збільшиться кількість ринків збуту	29
Збільшиться кількість регуляторних актів та норм	1	З'явиться підтримка з боку держави та ЄС	8
Зросте конкуренція з європейськими виробниками	1	Підвищаться ціни на продукцію збуту	6
Не зможуть пристосуватись до нових умов	1	Зростуть стандарти якості продукції	5
		Покращаться екологічні стандарти	4
		Доступ до нових технологій	3
		Спроститься логістика	3
		Підвищиться правова захищеність	1
		Підвищиться рівень життя	1

У глибинних інтерв'ю фермери здебільшого зазначили, що європейський шлях – єдиний шлях України, тому вони розуміють необхідність відповідати європейським вимогам ведення сільського господарства. Водночас було й достатньо скепсису, а іноді й зовсім протилежних думок щодо рівноправних умов для європейських та українських аграріїв, великих та малих українських агровиробників. Більшість відповідей про ставлення до євроінтеграції стосувались трьох аспектів: Європейський ринок та політика; уявлення про вимоги ЄС та готовність їх впроваджувати; потреби фермерів на шляху зближення з ЄС.

«У нас іншого шляху нема. З росією ми вже дружили, нічого хорошого від цього не вийшло. Все одно треба працювати з ЄС. Якщо ти вже в полі ЄС, треба вступати і відповідати тим вимогам. Це важкий шлях, але українці хочуть жити за європейськими стандартами, відповідно треба працювати за ними. Працювати по-радянськи, а жити по-сучасному, по-європейськи, — так не вийде».

Фермер 15, Полтавська обл., спеціалізація: зернові та овочі; площа: майже 1000 га.

«Ні в якому разі нам не можна підв'язуватись під умови, що є в Європі, не зголошуватись, робити по-своєму, інакше будуть проблеми. Сільське господарство – це локомотив економіки України. Якщо ми зараз прив'яжемо сюди європейські принципи господарювання, то можемо лишитись без доходів і матимемо проблеми».

Фермер 13, Львівська обл., спеціалізація: зернові, олійні; площа: 5000 га

«Ми просто є заручниками цієї ситуації. Бо без ЄС ми вже давно не мали ні землі, ні поля, ні можливості працювати. Тут хоч не хочеш, ми мусимо йти і в ту сторону рухатися, бо ми не є самодостатньою державою, яка може і війну виграти, і економічно себе нормально почувати. І бути незалежними на міжнародній арені. Ми мусимо йти у ЄС, а там вони вже давно ставлять свої умови про ринок землі. Вони теж не можуть постійно утримувати Україну, дотації давати за ніщо. Все одно вони собі будуть шукати якусь користь. А тут хіба одна земля лишилася, бо більше тут нічого вже немає. На жаль, і взагалі земля у нас в багатьох регіонах зараз просто контамінована з усіма сьогоденними подіями, бомбами і снарядами. І оце також величезна насправді проблема буде у південних та степових регіонах країни».

Фермер 12, Львівська обл., спеціалізація:
зернові, олійні; площа: 900 га

4.1. Очікування від європейського ринку та політики

Найбільше як позитивних очікувань так і занепокоєнь в контексті євроінтеграції у українських аграріїв викликає доступ до ринку ЄС. Великий Європейський ринок є порівняно усталеним, позаяк є чимало пересторог щодо повноцінного виходу на нього нового амбітного й великого гравця, що ще й має доволі відмінну модель агровиробництва не характерної для ЄС в цілому.

Під час інтерв'ю чимало фермерів також висловлювали свої побоювання щодо конкурентного середовища. З одного боку українська агропродукція на думку багатьох респондентів не дотягує: чи то до європейських стандартів, чи то внаслідок низької доданої вартості, тож не може відразу бути конкурентно здатною на цьому ринку. З іншого боку — український експорт у та через країни ЄС регулярно викликає занепокоєння у європейських фермерів через відчутно нижчі ціни великої кількості українського продовольства. Відтак з обох боків є переживання щодо справедливої конкуренції як в контексті якості продукції так і її кількості.

Також українські дрібні та середні агровиробники покладають великі сподівання до вступу до ЄС та довгоочікувану підтримку саме для фермерів, як вони, а не великих агрокомпаній. Водночас багато з них мають сумніви чи під силу пробитись дрібним виробникам на Європейський ринок, на якому нині здебільшого представлено крупний агробізнес України.

«Якби ми йшли в Євро з її законами мали б позитивні наслідки, а так ми виступаємо ролі сировинного придатку, продукцію якої часто блокують».

«Жодна країна в Європейський Союз не прийшла сама і жодній країні при входженні в ЄС не ставили вимог, як для України. В Європейський союз ніхто не йде, ЄС або поглинає цікаву йому країну, або не приймає. Наприклад, холдинг ніколи не прийме до себе збиткову, не цікаву компанію, так і з ЄС, тож виникають питання чи нас приймуть? Чи потрібно ставити ціль долучитись до ЄС – так, але наразі ми не конкурентні на європейському ринку, бо не маємо переробки. Ми викликаємо інтерес як сировинна держава, але довготривалої вигоди тут ніякої немає. Не тому, що українець виростить соняшник гірше, ніж француз, а тому, що у француза далі йде переробка. Моя продукція і так проходить до ЄС, але все повинно починатись із законодавства, повинні бути встановлені критерії. ЄС прийме нас тоді, коли їм буде це цікаво, а ми вже потім маємо під це підлаштуватись».

Фермер 8, Київська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1000 га, поголів'я: 200 дійного

«Європі буде цікаво, щоб ми займалися переробкою і не просто завалювали сусідні країни своїми зерновими, олійними та зернобобовими, а постачати саме готову продукцію, яку потребують ці країни. І ми також зможемо мати доступ до їхньої продукції».

Фермер 1, Полтавська обл., спеціалізація:
зернові, зернобобові, олійні; площа: 500 га

«П'ять країн заборонили експорт та транзит української продукції, мабуть, це порушує принципи Євросоюзу і угоди про асоціацію?! Все має бути рівноправно і зрозуміло: що нам треба виконувати і підписувати, проте якщо це гра в одні ворота, то так не маємо бути. Має бути зрозуміла політика і для нас, і для Євросоюзу. А так, щоб ми виконували все, що нам скажуть, то це не дуже чесно виходить. У нас машина простояла чотири доби на кордоні – це неможливо возити продукцію. Всі засади повинні бути рівнозначні: для нас і для Євросоюзу».

Фермер 11, Чернігівська обл., спеціалізація:
зернові, олійні, зернобобові; площа: 6000 га

«Буде більше перешкод, бо вже піднімаються питання про закриття деяких ринків для нашої продукції. Вся наша продукція пішла в Європу і постраждали європейські фермери і надалі, скоріш за все нам будуть ставити палки в колеса. Європа просто не готова до такої кількості нашої продукції, навіть порти європейські, через які може йти продукція – не готові до цих об'ємів».

Фермер 16, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1000 га., загальне поголів'я: 900 гол. (молочне і м'ясне)

«Не думаю, що це відкриє для нас якісь нові ринки. Той хто хоче це робити, вже це роблять. Українці завжди знайдуть можливість. Я не боюся змін. Хочеться, щоб Україна була незалежною і не жила за всіма правилами ЄС, щоб з нами рахувались, а не користувались. Український фермер не розраховує на допомогу чи дотації, він робить все сам. Чи буде гірше? Не думаю, але не хочеться втратити нашу силу, коли приєднаємось до ЄС».

Фермер 7, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1 000 га., поголів'я: 900 гол. (молочне і м'ясне)

«Великі гравці» підуть у Європу, а для малих господарств збільшиться ніша в межах України. «Великі гравці» підуть в експорт за валютою, а ми будемо забезпечувати споживачів у межах нашої країни.

Фермер 6, Кіровоградська обл., спеціалізація:
птахівництво, овочівництво; площа: 2,5 га

4.2. Уявлення про вимоги ЄС та готовність їх впроваджувати

В інтерв'ю фермери висловлювали побоювання щодо вимог та можливих обмежень, які діють у ЄС. Зокрема людей тривожать: обмеження виробляти стільки продукції скільки вони хочуть; ризик скуповування земель іноземцями; складні вимоги до якості та екологічності виробництва, а також обмеження на використання деяких засобів виробництва (наприклад окремі отрутохімікати). Водночас щодо високих стандартів для виробництва та й самої продукції, більшість фермерів сприймає це як виклик, що допоможе їм перейти на якісно новий рівень розвитку.

Також у аграріїв є перестороги щодо умов передвступного періоду — чи не змусять їх виконувати правила які діють для європейських фермерів, але водночас не буде тієї ж фінансової підтримки як в ЄС.

«України при срср відстала від сучасних технологій, стандартів, які впливають на розвиток. Виконання вимог ЄС — це і захист екології, і прав споживачів та виробників».

Фермер 6, Кіровоградська обл., спеціалізація:
птахівництво, овочівництво; площа: 2,5 га

«Мої колеги, які тісно спілкуються з нашими сусідами поляками кажуть, що чим пізніше вступите в ЄС буде краще, бо там діє дуже багато обмежень. Багато продуктів заборонено використовувати, і це не дає працювати у повному обсязі, як у нас. З однієї сторони це добре, бо це береже екологію, продовжує життя, позитивно впливає на якість повітря та інші чинники. Звісно, це краще, але якщо ми вступимо туди незахищеними і з тим ринком землі, який "придумала" нині наша влада (10 тисяч га в одні руки), ми ж не зможемо конкурувати з ними. Наразі дозволили іноземним інвесторам купувати землю. Виникає враження, щоб ми лишилися тієї землі і були як обслуговувальний персонал на ній. Не зможемо ще й конкурувати відповідно до європейських норм, адже Україна не має такої економіки, щоб дотувала фермера на 1 гектар, як в Європі».

Фермер 12, Львівська обл., спеціалізація:
зернові, олійні; площа: 900 га

*«У ЄС дуже гарні практики, які підходять для агровиробництва, аби не шкодити довкіллю. Але якщо розглядати все інше, то в ЄС фермери виходять на протести, бо українська дешева агропродукція обвалила їх ціни і вони не дозаробляють. Наших виробників найближчим часом ніхто не дотуватиме. Ми можемо надіятись тільки на якусь конкурентну перевагу в плані здешевлення своїх технологій, можливості цю продукцію виробляти більш дешевою, щоб заробити хоча б стільки, скільки заробляють в ЄС. В ЄС є чітке квотування, аби не було перевиробництва на ринку, то диктують **що і кому** виробляти. Якщо ти це виробляєш, ми тобі доплачуємо, виробляєш більше – не доплачуємо. Тоді вже фермер думає – чи варто мені виробляти більше. У нас цього немає».*

Фермер 3, Вінницька обл., спеціалізація:
зернові, свинарство, овочівництво; площа: 500 га

«Ми здаємо молоко на переобку, то як тільки був прописаний закон, навіть ще не введений в дію, про стандарти якості, то вони нам вже на той момент поставили ці вимоги відповідно до якості сировини. Саме тому весь цей час ми покращували, адаптувались, бо нам конкретно поставили питання щодо якості. Чи варто вступати до Європейського Союзу? Мабуть, тут питання рашде, чи ми готові вступати, адже у них зовсім інший рівень сертифікації продукції, а щоб дійти до цього рівня, нам знову ж таки потрібно вкласти великі кошти, а без цього нас туди не пустять, бо потрібна відповідна сертифікована продукція».

Фермер 16, Черкаська обл., спеціалізація: рослинництво, тваринництво;
площа: 1 000 га, загальне поголів'я: 900 гол. (молочне і м'ясне)

«Нас змусять виконувати вимоги. Нас і зараз "гарно" інспектують, наприклад, безпідставно шукають залишки пестицидів. Якщо ми все ж обрали шлях до ЄС, то ми маємо обов'язково виконувати вимоги, хотілося б нам цього чи не хотілося. Та треба не забувати один дуже важливий момент – європейські фермери отримують дуже хороші дотації. А українські фермери отримують лише наганяй, більше нічого».

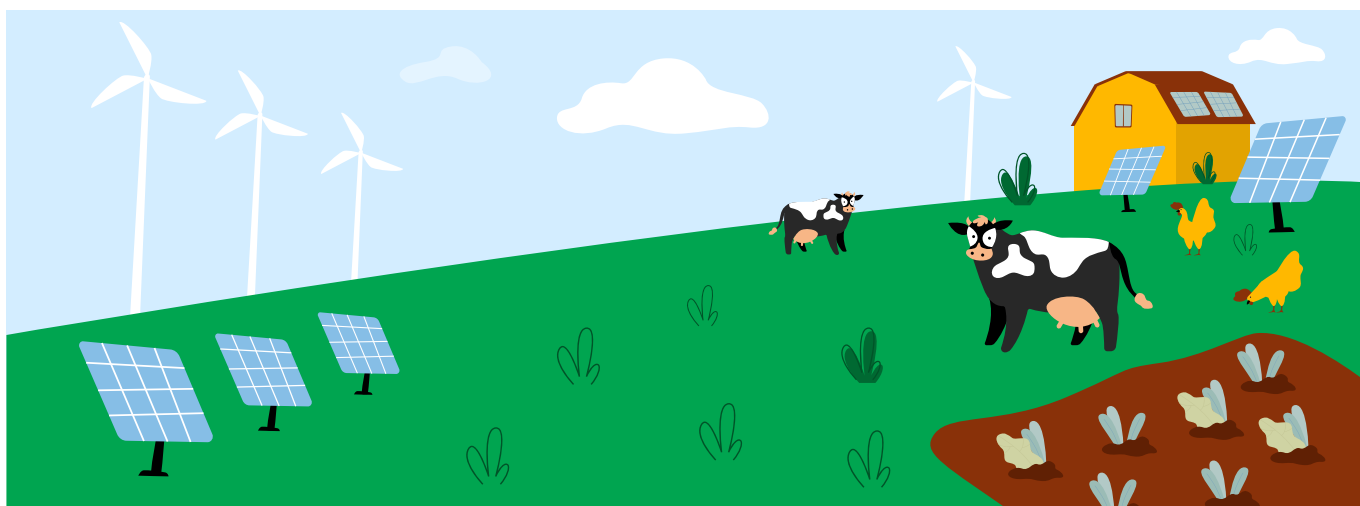
Фермер 14, Вінницька обл., спеціалізація:
зернові, олійні; площа: 1,2 тис. га

«Я знаю, фермери у деяких європейських країнах отримують від 200 до 500 євро дотацій від держави. Тож не можна впадати у крайнощі: говорити, що виконуємо європейські вимоги щодо екології, але ви, фермери, якось самі виживайте. Ні, якщо беремо європейські вимоги, то беремо і повністю європейську модель ведення агробізнесу та накладаємо її на Україну і втілюємо в життя».

Фермер 1, Полтавська обл., спеціалізація:
зернові, зернобобові, олійні; площа: 500 га

«Якщо ми будемо переймати якийсь досвід у тих, хто має його більше і цей досвід більш результативний, то чому б і ні. Ми, наприклад, тримали тварин одним чином. У нас ніхто не доїв апаратом. Потім ми виграли грант і придбали доїльний апарат для тварин. І зараз я бачу вже, що сусіди теж почали користуватися доїльним апаратом. Розвиток повинен бути. Досвід — це завжди добре. Якщо ми будемо ближче до Європи і того досвіду, який вони мають, — це позитивно нас вплине».

Фермер 2, Запорізька обл., спеціалізація:
тваринництво; поголів'я: 6 дійних корів, 50 кіз

4.3. Потреби фермерів на шляху зближення з ЄС

Говорячи про вступ до ЄС фермери зазначають, що їм не вистачає знань та інформації щодо стандартів ЄС під час виробництва продукції і сподіваються на доступ до навчання. Вони б хотіли отримати інституційну підтримку, пройти навчання для виходу на ринок. Виробникам також потрібна фінансова та технічна підтримка для впровадження стандартів ЄС. Особливо багато сподівань, що й в Україні буде така ж підтримка для дрібних та середніх виробників як це наразі є в ЄС. Фермери сподіваються, що зі вступом у ЄС буде доступніша кредитна політика, гарантуватиметься правова захищеність та зникнуть корупційні ризики. Фермери також вважають, що для системного впровадження екологічних практик у сільському господарстві мають бути державні програми для аграріїв, бо самостійно рухатися в цьому напрямі фермерам наразі неможливо.

«Екопрактики — це однозначно важливо, бо ми повинні не жити одним днем, а вболівати за майбутні покоління. Але це має бути ціла розроблена програма на державному рівні із додатковим фінансуванням. Коли у воєнний період усі дотаційні програми, які були спрямовані на розвиток агросектору, майже не працюють, то рухатися у напрямку екопрактик неможливо. Але однозначно цим напрямком потрібно серйозно займатися. У Європі ще 5 років тому свиноматку можна було утримувати у клітці, то на сьогодні вона має вже вільно гуляти із поросятами. Якщо там можна було ще 10 років тому вносити певні препарати, то на сьогодні Європа вже відмовилася, наприклад, від Раундапу, бо він дуже не екологічний. Такі ініціативи мають бути і у нас, їх потрібно розвивати. Але давати альтернативу, підтримку аграріям, щоб вони це впроваджували, а не просто «ми обрізаємо вам всі можливі препарати, а ви беріть санку, шукайте людей (хоча їх катастрофічно не вистачає) і йдіть політь свої десятки, сотні, тисячі гектарів».

Фермер 15, Полтавська обл., спеціалізація: зернові, зернобобові, олійні; площа: 500 га

«Звісно, нам треба вступати до Євросоюзу. Нам треба міняти підходи. Треба, щоб не було цієї корупції. Я плачу податки. На Заході самий перший злочин — це не вбивство чи крадіжка, а ухилення від сплати податків. Я за те, щоб ми були в Євросоюзі, щоб були якісь партнерські відносини, аби були інвестиції».

Фермер 5, Рівненська обл., спеціалізація: рослинництво, площа: 300 га; молочне і молочно-м'ясне скотарство: 400 голів

«Був я в Польщі на підробіток і на навчання. Той господар, що я був, тільки в 2000 році сів на власний трактор, доти він працював кіньми. Декілька років працював сам. Тільки після того, як показав, що має, тоді почали йому давати і кредит під відсотки. Якщо немає, що показати, то ніхто кредит не дасть. Тобто роблять ставку на дрібних фермерів, як-от я. Є один чоловік, який має 50 га, він їздить на великому комбайні, йому держава допомогла. А в нас дбає тільки за агрохолдинги. Як дбає... Ті, хто при владі, то й про себе й дбає. Якщо буде така політика, як в них – я погодився б. З тими нормативами і допомогами, як в ЄС, я погоджусь. Зібрав врожай – здав. Пішов град – приїхали йому та компенсували».

Фермер 4, Львівська обл., спеціалізація: зернові, соя та інші культури; площа: 17 Га

«Сподіваюсь, коли ми остаточно вступимо в Євросоюз, то кордони будуть відкриті, таких проблем не повинно бути. А для фермера нічого не треба, крім прозорої кредитної політики, щоб фермер міг брати кредити, будуватись, розвиватись, і щоб кредитні відсотки були такі ж як в Євросоюзі. Думаю, всі фермери на це сподіваються. Нам не треба якісь безкоштовні гроші, а просто хай буде чиста прозора кредитна політика».

Фермер 11, Чернігівська обл., спеціалізація:
зернові, олійні, зернобобові; площа: 6000 га

«Щодо можливостей. Сподіватимемося, що з'являться якісь дотації, доступ до дешевого фінансування».

Фермер 14, Вінницька обл., спеціалізація:
зернові, олійні; площа: 1,2 тис. га

«У Польщі є багато фермерів, які обробляють по 20 га, і нормально працюють. У них великих холдингів там майже немає. Недавно дивився інтерв'ю польського фермера. Він розповідав, що має 30 га. Але у нього вся нова техніка. Вони мають кредити з низькими відсотками, у них немає таких проблем із інфляцією. Я не знаю, які кредитні ставки там, але у нас їх взяти взагалі нереально. Хотів ось я трактор поміняти, був у банку. Коли дізнався, які відсотки – пішов звідти. Після війни ще подивимося, що буде. Буде залежати від тієї допомоги, які Україні дадуть після Перемоги. Бо може бути так: зараз допомагають, а потім доведеться розраховувати тільки на себе. І тоді буде дуже тяжко. От, наприклад, полякам піднятися допомогли. Тепер вони мають доступні кредити, будують дороги тощо».

Фермер 9, Івано-Франківська обл.,
спеціалізація: зернові, зернобобові; площа: 15 га

«Зараз навіть не триває обговорення в суспільстві того, що буде, коли ми вступимо у ЄС. Але точно знаю, що під часу вступу у ЄС такі поняття як «рейдерство», перереєстрація підприємств за добу, що подекуди трапляється в Україні, зникнуть. Ми будемо захищені міжнародним правом. Я працював три роки у Фінляндії, то вони всі, — від сина до внука, — розуміють, що буде завтра, за п'ять років і навіть за п'ятдесят. Держава дає їм впевненість у тому, чим вони займаються. Там вся земля приватизована. 90% землі там викупленої. В Україні теж скоро її приватизують. Бо як можна планувати щось на роки, коли знаєш, що скоро у тебе закінчиться договір оренди. Маючи власну землю, фермери будуть впевненіше працювати».

Фермер 1, Полтавська обл., спеціалізація:
зернові, зернобобові, олійні; площа: 500 га

ВИСНОВКИ

У процесі вступу до ЄС Україна має впроваджувати сучасні екологічні політики й практики, зокрема у сільськогосподарському виробництві. Кращі екологічні практики також необхідні для сталої повоєнної відбудови й розвитку не тільки сільського господарства, а й сільських громад. Інтерес та готовність українських фермерів до впровадження цих практик є важливою запорукою реалізації національних політик та євроінтеграційних зобов'язань.

Досліджуючи ставлення українських фермерів до екологізації виробництва, їхніх потреб та перешкод для впровадження кращих екопрактик, виявлено низку поширених наративів та думок серед обраної цільової аудиторії.

Спілкуючись з аграріями щодо їх оцінки впливу сільгосп діяльності на стан довкілля, та зворотного — впливу стану довкілля на сільгосп виробництво, було помітно, що цей взаємозв'язок не є очевидним. Вплив багатьох поширених нині практик виробництва у сільському господарстві має значні негативні наслідки для стану довкілля: деградація природних ресурсів, зокрема критичних для сільгосп діяльності; викиди в атмосферу, зокрема парникових газів; витіснення природних екосистем і відтак корисних для самих фермерів екосистемних послуг.

Більшість фермерів розуміють негативні наслідки багатьох агропрактик. Також у процесі інтерв'ю багато хто наголошував на вразливості своєї господарської діяльності перед зміною клімату. Однак сполучна ланка, зокрема й неналежні сільгосп практики, є причиною зміни клімату, часто є неочевидною. Також частина фермерів ставила під сумнів величину власного впливу на довкілля, і часто пов'язувала негативний вплив на природу через діяльність великих аграрних компаній, або ж інших галузей промисловості.

Популярною асоціацією серед виробників є й те, що екологічні практики й менеджмент у сільському господарстві це виключно про повну відмову від поширених методів господарювання, або ж про виробництво органічної продукції. Ці підходи фермери вважають малопродуктивними, дорогими і не приваблюють їх.

Водночас в процесі розмов фермери все ж виокремили й інші практики, які дають змогу зменшити, або запобігти шкоді довкіллю, і які створюють довготривалі вигоди для самих аграріїв. Найчастішими були розмови про сівозміну, сидерати та безорне землеробство; переробку сільгосп відходів у добрива та як сировини для біо/зеленої енергетики. Частина фермерів говорить про системний підхід: перехід на ефективніші моделі управління (і відтак більш екологічні), а також потребу у державних екологічних програмах для аграріїв. Частина аграріїв готова до інвестиції в екологічне управління своїми господарствами, однак щонайменше за умови співфінансування завдяки державним та міжнародним програмам підтримки, грантам й субсидіям.

Відтак відчутною є потреба у підвищенні знань сільгоспвиробників щодо того які саме практики і як впливають на стан довкілля та як це врешті може відобразитись на їх власній продуктивності. Також важливо поширювати знання про практики, що не просто зменшують негативний вплив, а й створюють користь як для фермера так і природи.

Інша прогалина яку необхідно заповнити — це системний моніторинг довкілля та доступність даних про його стан у кожній окремій громаді, без якого неможливо відслідковувати тенденції до погіршення чи покращення, а відтак й дієвості екологічних заходів в господарствах, громадах і загальнодержавному рівні.

Повномасштабна війна стосується багатьох аспектів сільгоспвиробництва. Фактично всі фермери відзначили значні економічні втрати через зменшення цін та можливостей для продажу, здорожчання логістики, засобів виробництва, брак робочої сили. Фермери із регіонів де відбувались бойові дії, або у досі у безпосередній близькості до них зазнали прямих втрах через руйнацію їх господарств. Також частина фермерів свідома довготривалих наслідків війни для ведення сільського господарства, як то забруднення земель.

Більшість українських фермерів є єврооптимістами та вбачають у вступі до ЄС багато переваг для себе. Однак є й побоювання щодо можливого посилення ролі України як сировинного придатку, справедливості умов вступу, зарегульованості європейського ринку і труднощами у впровадженні європейських стандартів для аграріїв. Одне із ключових переживань опитаних українських фермерів стосується їх конкурентоздатності поряд із європейськими виробниками, а саме у контексті якості й екологічності виробництва. Однак щодо цін та кількості агропродукції, є чимало занепокоєнь у фермерів з країн ЄС.

Серед позитивних очікувань фермери називають збільшення можливостей для виходу на ринок ЄС, та впровадження сучасних підходів у виробництві (зокрема й екологічних), появу системної підтримки з боку держави та ЄС саме для невеликих та середніх виробників, правову й фінансову захищеність та прогнозованість для своєї роботи.

